

Redaktionellt

Årets sista nummer av META tar oss först till Jönköping, där Claes Pettersson delar med sig av de "giftiga" erfarenheter arkeologerna på utgrävningen i kv. Apeln gjorde under åren 2003-2004. Fokus ligger här inte primärt på de förväntade arkeologiska fynden från 1600-talet och framåt, utan istället är det en kemikaliestinn och sällan uppmärksammas aspekt av det arkeologiska arbetet som står i centrum! Artikeln "Farlig historia - arkeologi bland miljögifter" väcker viktiga frågor kring arkeologernas arbetsmiljö, men också funderingar kring dessa oväntade fyndkategoriers eventuella utsagovärde. Förekomsten av tungmetaller i forna hantverks- och industrimiljöer är inte bara en hälsorisk för fältarkeologen, utan även en källa till kunskap om vilka verksamheter som en gång bedrivits på platsen. Utifrån temat för denna artikel får också den kanske något kuriösa omslagsbilden sin förklaring....

Med utropet "Til helvete med Thomsen" och Asgeir Svestads inlägg i detta nummer sätter META punkt för den intensiva debatt som rasat i forumet alltsedan Svestads avhandling blev föremål, och tillika utgångspunkt, för diskussioner beträffande arkeologins väsen och dess möjliga eller omöjliga uttrycksformer.

Den återstående delen av tidskriften går i recensionernas tecken, vilket kan tyckas passande inför den stundande julhelgen. Blocket inleds, lite motsägelsefullt, med Tove Hjørungdals "icke-recension" av en i huvudsak tyskspråkig antologi som behandlar Johanna Mestorfs (1828-1909) verk och gärning. För att rätta ut eventuella frågetecken som infinner sig hos läsaren kan det vara på sin plats att påtala att Mestorf blev en av Tysklands allra första kvinnliga professorer när hon 1899 - vid närmare 70 års ålder - erhöll en professur i arkeologi vid universitetet i Kiel. Hennes liv präglas av en outtröttlig arbetsinsats i arkeologins namn. Även om hon idag förefaller vara relativt okänd bland skandinaviska arkeologer hade hon under sin livstid nära kontakter med både Danmark och Sverige. Detta resulterade i en lång rad översättningar till tyska, av verk signerade Oscar Montelius, Hans Hildebrand, Sophus Müller och Sven Nilsson, för att nämna några vars arbeten hon gjorde tillgängliga för den tyska arkeologifären. Mestorfs egen arkeologiska forskning var bred, men till de mer kända avsnitten hör hennes arbeten kring mosslik i nordvästra Europa. Som en kuriositet kan det nämnas att det i själva verket var just Johanna Mestorf som myntade begreppet *Moorleiche*. Hjørungdal tar antologin om Mestorf som en utgångspunkt för att dyka djupare ner i frågor som berör hur eftermälen konstrueras och kvinnors möjligheter till professionellt arbete över tid, för att nämna två av de frågor Hjørungdal utvecklar i sin text.

Efter denna djupdykning in i en av de tidiga kvinnliga arkeologernas sfär, lämnar vi den kulturhistoriskt inriktade arkeologin och det sena 1800-talet för att istället kasta oss in i dagens upplevelsecentrerade värld, där arkeologin - om man skall tro Cornelius Holtorf - är detsamma som populärkultur. Läs vad Bodil Petersson tycker om detta i hennes recension av Holtorfs bok "From Stonehenge to Las Vegas: Archaeology as Popular Culture".

För att följa upp förra numrets tyngdpunkt på numismatik recenserar Henrik Klackenbergs statsheraldiker och tillika före detta META-redaktör, Keld Grinder Hansens avhandling om det danska myntväsendet under perioden 1241-1340.

Sist i recensionsblocket glädjs Liv Nilsson Stutz åt att det - Äntligen! - getts ut en antologi som behandlar etiska frågor inom svensk arkeologi. Ett alltid lika aktuellt ämne, där det senast var Lunds universitets beslut om utlämning av kvarlevorna tillhörande en judisk man som vållade intensiv debatt i redaktionens hemstad Lund, men vars vågor spred sig över hela landet. Detta visar återigen på vikten av att yrkeskåren är väl insatt i de, ofta komplexa, etiska frågor som infinner sig med jämna mellanrum. Här kan, enligt recensenten, *Swedish Archaeologists on Ethics* ha en funktion att fylla.

Ett konferensbidrag får utgöra META-årets sista inlägg. Vartannat år arrangerar nätverket Ruralia internationella konferenser på teman relaterade till den medeltida landsbygden. Detta år behandlades handel och hantverk i landsbygds- miljöer, ett ämne som samlade närmare 50 deltagare i Ungern under september månad. Läs mer om vad som dryftades där sist i häftet.

Med denna provkarta på nummer fyra innehåll återstår det bara för META-redaktionen att, som alltid vid den här tiden på året, önska trogna läsare en riktigt God Jul och ett Gott Nytt År!

CLAES PETTERSSON

Farlig historia - arkeologi bland miljögifter

Claes Pettersson

Abstract

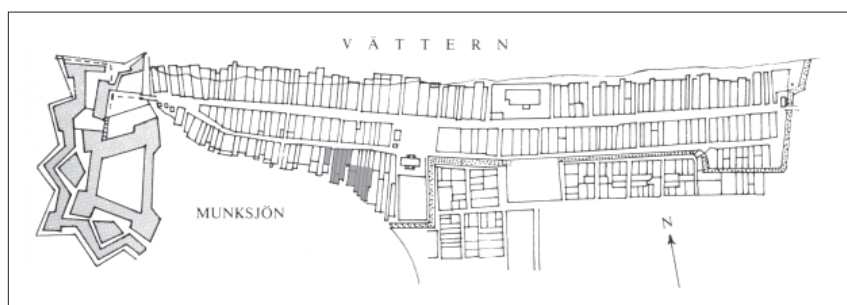
Dangerous history - archaeology and environmental poisoning

The cultural layers that we excavate can be full of unpleasant surprises. As a reminder that environmental degradation is not a modern phenomenon sites once used for handicrafts and industrial purposes can still contain traces of heavy metals and poisonous toxins. They hide an overlooked source material - but also a considerable health hazard for archaeologists working in the field! The aim of the article is to illuminate the problem with examples taken from the Apeln site in Jönköping, excavated in 2003-2004. As a point of departure, a study mapping and evaluating the environmentally dangerous contents of the site is used. This analysis was requested in advance by Tekniska kontoret (Engineering Office) in the town of Jönköping, since the Apeln block was designated to a new housing project. The author gives a description of how these environmental related problems can influence and complicate the archaeological fieldwork.

Bakgrund

Jönköping är en i raden av medeltida städer som flyttats och omgestaltats under Stormaktstiden. Efter att bebyggelsen bränts av i samband med Kalmarkriget år 1612 återuppfördes den på ett smalt näs invid Vättern, öster om slottet. Ursprungligen planerades en stark befästningsgördel kring stadsområdet, men den kom av olika skäl aldrig till utförande. Istället växte efterhand träbebyggelsen fram utifrån en renässansstadsplan som

anpassats till det begränsade utrymme man hade till sitt förfogande (fig.1). Framför allt karakteriserades expansionen av omfattande utfyllnader i Munksjön och i de sankmarker som fanns i sydöst (Pettersson & Haltiner Nordström 2005, s 13). Dessutom anlades en inre hamn mitt i stadsområdet. Det nya Jönköping gynnades i sitt första skede genom betydande insatser från Kronans sida. Här grundades t.ex. två faktorier - dels ett

Figur 1. Jönköping 1696 med utgrävningsfälten i kv. Apeln och Arkadien markerade

vapenfaktori (senare flyttat till Huskvarna), dels ett vantmakeri avsett för klädesproduktion till krigsmakten (Björkman 1918, s166, Rystad 1965, s 95).

I Jönköping finns en lång tradition av arkeologiska undersökningar inom både den medeltida stadskärnan och dess ersättare från 1600-talet (Hall 2005). Den senaste större utgrävningen pågick från år 2003 fram till senhösten 2004. Vid detta tillfälle berördes välbevarade lämningar efter ett antal hantverksgårdar i kvarteret Apeln, beläget mellan Smedjegatan och den ursprungliga Munksjöstranden. Bebyggelsens funktionstid daterades från ca 1620 fram till mitten av 1900-talet (Pettersson & Haltiner Nordström 2004).

Från början anlagda som bostäder och verkstäder för vapensmeder har dessa gårdsmiljöer rymt många skiftande verksamheter, men metallhantverk i någon form har alltid bedrivits här. Under 1700-talets senare hälft tillkom garverier i relativt stor omfattning, senare också skjutsstallar och

åkerier (fig. 2). Som en fortsättning av detta kom tomterna att innehålla motoriserade åkerier samt flera mindre bilverkstäder fram till mitten av 1900-talet. Under en period fanns också en trävarufirma på platsen. Avslutningsvis fungerade ytan som parkeringsplats under ca 40 år (se bl a Karlsson 2004).

Det kan antas att många av dessa verksamheter efterlämnat spår i form av olika sorters miljöfarliga ämnen som produktionsspill, utsläpp, nedgrävt avfall och liknande. Dessa ämnen återfinns nu koncentrerade eller på olika vis spridda i kulturlagren. I Apeln noterade vi hur ämnen från metallhantverket (främst då bly, koppar, zink, nickel, kvicksilver och arsenik - se VIAK 2003a & 2004, bil. 6-7) liksom senare tiders oljespill ansamlats i de kraftiga rustbäddar av granris som låg direkt över den ursprungliga sjöbotten. Rustbäddarna hade placerats ut för att öka markens bärighet innan de egentliga utfyllnadsarbetena påbörjades. Även vissa bevarade trägolv hade sugit upp obehagligt stora kvantiteter olja och bensin.

CLAES PETTERSSON

Figur 2. Gårdsinteriör från Smedjegatan 32 med verkstad och stall. Foto 1903.

Sentida nedgrävningar för grunder och pålningar fungerade i flera fall som dräneringar för vattenburna eller flytande föroreningar vilka leddes ner i mer genomsläppliga lager. Här kunde ett på ytan till synes begränsat utsläpp plötsligt visa sig ha mycket större utbredning på djupare nivåer. Ett annat problem utgjordes av de ledningar som lett bort dagvatten från parkeringsplatsen, vatten som smutsats av läckande bilar sedan mitten av 1950-talet.

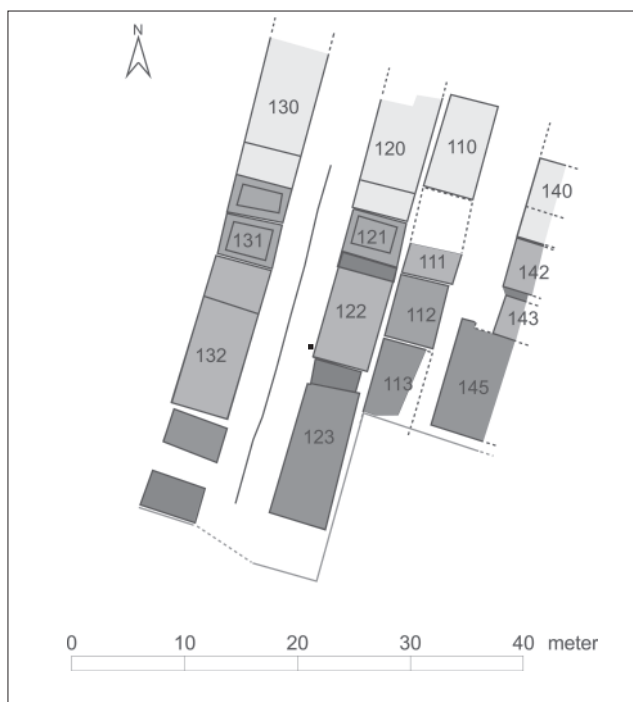
De problem med kontaminerade massor vi konfronterades med i Apeln 2004 är inte på något sätt unika. Inte minst olje- och kemikaliestank har säkert uppmärksammats av alla arkeologer som arbetar med undersökningar i miljöer som någon gång hyst miljöfarlig verksamhet. Mer specifikt för kv. Apeln är att så gott som hela området bestod av utfyllnader lagda ut över en strand eller uppbyggda på en f.d. sjöbotten. I utfyllnadsmassorna förekom bl.a. stora mängder slagg,

något som kan misstänkas ha del i de höga halter av olika metaller som uppmätts i jordprov och grundvatten.

Föroreningar som kunskapskälla?

Att kulturlagren på en undersökning innehåller föroreningar, varierande till halter och kemisk sammansättning, är självfallet ett resultat av de olika verksamheter som förekommit på platsen. Rätt avlästa skulle dessa latenta spår kunna säga oss mycket om olika arbetsprocesser och materialhantering i äldre hantverks- och industrimiljöer. Detta är en infallsvinkel på ett hittills lite beaktat källmaterial - en aspekt på avfallens och arbetsmiljöns kulturhistoria.

I kvarteret Apelns handels- och hantverksgårdar har vi kunnat dokumentera lämningar efter metallhantverk som utövats på samma plats under tre sekler, alltifrån 1600-talets pistolsmeder till det sena 1800-talets

Figur 3. Undersökta lämningar efter 1600-talets hantverksgårdar. Hus 132, 122, 111 och 142/143 tolkade som smedjor och andra verkstäder.

gjuteriverksamhet (fig.3). Det var påfallande hur pass väl läget för smedjor och andra verkstadsbyggnader överensstämde med förekomsten av förhöjda halter tungmetaller. Spridningsbilden baseras på mätningar utförda av SWECO VIAK, en analys av borrhov tagna ner i kulturlager inom exploateringsytan våren 2004 (VIAK 2004).

Denna typ av information kan med lätthet inkluderas i en arkeologisk utredning eller förundersökning. Kombinerat med kunskap om vilka ämnen som utnyttjats i äldre tillverkningsprocesser skulle man kunna göra sig en bild av vad som har skett på plat-

sen. Kan man dessutom - som i kv. Apeln - utnyttja upplysningar från ägarlängder och kyrkoböcker om hur olika yrkesgrupper varit bosatta i staden är man långt kommen redan innan en utgrävning startat. Så skulle ett visserligen oönskat, men icke desto mindre närvarande källmaterial som miljögifter och liknande föroreningar kunna brukas.

Risakanalys i samband med UPL-arbete

Man kan ifrågasätta huruvida vi som arkeologer regelmässigt får tillgång till de miljöanalyser som utförs inför pla-

nerade byggprojekt? Vanligtvis sker provborrningar och markkemiska analyser i ett tidigt skede. Dessa undersökningar resulterar i rapporter inriktade mot tekniska lösningar på framförallt logistiska problem. Kontaminerade massors giftinnehåll beräknas, volymer uppskattas och ställs mot olika transportlösningar. Problemet avgränsas till graden av förorening, till hur massorna skall avlägsnas och rensas eller förvaras på ett acceptabelt sätt (VIAK 2004 7:4).

Detta sker utan någon baktanke från exploitörens sida. Frågeställningarna berör ju rent praktiska aspekter på ett byggprojekt, konkreta problem som måste redas ut. I ett resonemang kring behovet av biologisk marksanering, jordtvätt, förbränning av massor eller deponering finns inga kopplingar till arkeologin. Förutom då att arkeologer kan komma att vistas på den aktuella platsen och gräva i potentiellt farliga massor under långa perioder...

Eftersom denna aspekt på vårt arbete således riskerar att tappas bort i hanteringen vore det rimligt att eventuella miljörisker vid en arkeologisk undersökning behandlades grundligt redan i undersökningsplanen (UPL). Detta kräver att vi kan utnyttja såväl skriftligt källmaterial som analysresultat till en arbetsmiljöplan där riskerna utvärderas. Det är också viktigt att länsstyrelsernas handläggare görs uppmärksamma på problemen.

Skillnader i exponering för miljögifter

Den exponering som arkeologer utsätts för i kontaminerade miljöer kan kanske i första hand ses som kortvarig, medan byggnadsarbetare mer regelbundet vistas i farliga omgivningar. Likväl finns det viktiga skillnader som verkar till nackdel för arkeologerna. Framst handlar det kanske om riskmedvetande, om vana vid att begära fram och utnyttja adekvat skyddsutrustning och om att skydds- och arbetsmiljöfrågor tas på allvar inom byggsektorn. Dessutom arbetar en arkeolog som undersöker kulturlager i direkt kontakt med eventuella miljögifter medan dagens bygg- och anläggningsarbetare mera sällan gräver utan maskin.

Frågan är hur långt vi arkeologer hunnit i dessa avseenden? Uppmärksamar vi verkligen de riskmoment som en utgrävning rymmer? Förmedlar vi en rättvisande bild av vår faktiska arbetssituation till uppdragsgivarna? Risker är annars att våra motparter, företrädare för byggfirmor, för kommuner m.fl. inte tar oss på allvar.

När frågan kom på tal i samband med undersökningen i kvarteret Apeln informerades vi om att ”*det väl i alla fall var olämpligt att lägga in snus om man arbetat utan handskar*”. Det kändes betryggande att få veta, speciellt som man samtidigt diskuterade huruvida transporter av kontaminerad massa från samma fält skulle ske med noga

täckta lastbilar till RGS90's deponeringsanläggning i Norrköping eller till SAKAB i Kumla...

Vad är vi egentligen beredda att acceptera? När ett större område med oljespill dök upp i schaktet sommaren 2004 tog vi kontakt med kommunens miljökontor och därefter med Arbetsmiljöverket i Växjö för att få några riktlinjer att gå efter. Svaret var entydigt och självklart: *Utsätt inte personalen för risker. Men tänk också på att illaluktande oljeföroreningar oftast är flyktiga. Bensin har låg luktgräns och man känner doften direkt. Däremot avdunstar den hastigt. Kan man karaktärisera upplevelsen som ihållande stank finns det emellertid skäl att vara extra uppmärksam* (muntlig uppgift Peter Björklund, Arbetsmiljöverket Växjö). Antagligen nådde vi inte upp till några farliga gränsvärden den här gången, men problemet är snarast vad som *inte* luktar men likväl döljs i de förorenade massorna.

Ytterligare ett exempel, denna gång hämtat från Örebro och ännu en undersökning i faktorimiljö :

Isamband med att undersökningen startade visade det sig att området samtidigt skulle giftsaneras, vilket ledde till att arkeologin delvis fick anpassas till detta. Vid en miljöteknisk markundersökning som genomförts på uppdrag av Örebro kommun visade det sig att det på fem punkter fanns förhöjda värden av cancerogena ämnen (PAH) och tungmetaller, främst kadmium och bly. Andra områden visade sig efterhand ha förhöjda värden av dieselolja. Eftersom

giftsaneringen krävde att jordmassorna skulle sorteras...fick områdena kring dessa punkter grävas ut innan avbaningen av området startade....Arkeologernas arbetsmiljö säkerställdes genom att de alltid grävde med handskar på, och vid vissa tillfällen fick använda gasmask. (Wallebom 2003, s.7).

Återigen ser vi hur arkeologerna informeras om miljögifter först då undersökningen är på väg att starta. Man kan därför inte påverka arbetsgången och måste istället anpassa sin insats till giftsaneringen. Dessutom känns det rent spontant inte så lockande att behöva gräva iförd gasmask.

I en miljö som vapensmedjorna och verkstäderna i kvarteret Apeln blev obehaget nog så påtagligt. Varma dagar låg stanken av diesel tung inom delar av fältet och det framvällande grundvattnet fick en regnbågsskimrande oljehinna. De extra analyser vi begärde sommaren 2004 kom också att inriktas på oljebaserade föroreningar. Stanken var ett problem och man oroade sig fullt naturligt för vad som fanns av skadliga ämnen i inandningsluften. Å andra sidan kan det dölja sig otrevliga överraskningar i lagren, ämnen vars närvaro man anar men inte direkt kan påvisa.

I efterhand, med facit i hand, kan man t.ex. fråga sig varför de kopparmynt som påträffades i vissa partier av undersökningsytan saknade varje spår av patinering eller ärg. Metallen lyste klart kopparröd, medan myntens yta trots detta var ojämn och fylld av små gropar. De påverkades alltså av andra

nedbrytande processer än dem vi vanligtvis möter. Likaså noterade vi med förvåning hur blybaserade glasyrer på rödgodset antingen var helt upplösta och lättspaltade, eller oxiderade hastigt när skärvorna kom i kontakt med luften. En normalt klar glasyr blev på detta vis gråvit och ogenomsiktig inom några få minuter. Vad hade skett och vad var orsaken? Vi har fortfarande ingen aning. Möjligen kan det finnas en anknytning till ämnen som utnyttjats vid garvning eller färgning, eftersom keramiken föreföll mer påverkad inom de gårdar där denna typ av verksamheter bedrivits.

Om man granskar de faktiska analysresultaten från kv. Apeln räknas merparten av uppmätta föroreningar i massorna till gruppen *mindre allvarlig halt* enligt Naturvårdsverkets riktvärden (Naturvårdsverket 1997). De mest markanta undantagen utgörs av PAH-halt (cancerogena polyaromatiska kolväten) och blyhalt som i ett antal prover karaktäriseras som *allvarligt/mycket allvarligt tillstånd* enligt samma riktlinjer (VIAK 2004, bil 7). Vad innebär då dessa värden i den faktiska fältsituationen? Var är det lämpligt att dra gränserna? Vilka skyddsföreskrifter bör man t.ex. tillämpa då det gäller långvarig och direkt exponering för ämnen vars halter räknas till grupperna *mindre/måttligt allvarligt tillstånd*? Hur ska man dessutom betrakta det *sammanlagda* innehållet skadliga ämnen i marken? Vår utsatta arbetssituation medför att man rimligtvis måste väga in riskerna med en ackumulerad verkan.

Behov av utbildning

De anförda exemplen visar med all önskvärd tydlighet vilka kunskapsluckor som finns och hur oförberedd man ofta är inför mötet med förorenade undersökningsytor. Ett minimikrav borde vara att de arkeologer som förväntas vistas och arbeta i potentiellt kontaminerade miljöer erhåller lämplig information och utbildning innan undersökningarna påbörjas! Rimligtvis är det här man måste starta. Det krävs att vi som yrkesgrupp görs uppmärksamma på problem och hälsofarigheter som kanske inte alltid framstår som uppenbara (fig.4). Detta är speciellt viktigt i en situation där ansvaret för arbetsmiljön alltmer delegeras nedåt i organisationen, till enskilda projektledare och grävningssledare.

Dessutom finns informationskravet redan tydligt formulerat i Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter angående kemiska arbetsmiljörisiker (AFS 2000:4£11). Där regleras också ansvarsfrågor (AFS 2004:2£2 samt s.18), riskbedömning (AFS 2000:4£4) och olika rutiner kring arbete med och hantering av miljöfarliga ämnen.

Behov av skyddsutrustning

Också behovet av skyddsutrustning vid en arkeologisk undersökning i förorenad miljö bör initialt betraktas som en fråga om utbildning. Projektledning och skyddsombud måste i ett tidigt skede diskutera de behov som

kan förväntas och agera utifrån detta. Förutsättningen är givetvis att man redan från början fått ta del av all tillgänglig information i ärendet, samt att man är väl förtrogen med vilka sorters skyddsutrustning som finns. Fältpersonalen måste sedan informeras, kanske också motiveras att verkligen efterfölja skyddsföreskrifter och vid behov utnyttja skyddsutrustningen.

Vilka möjligheter finns att skaffa fram information ?

Vanligtvis görs miljöundersökningar av konsulter knutna till exploatören, eller av kommunala myndigheter. Det finns en risk att det uppdrag som ges och de frågor som ställs blir anpassade till gällande rutiner vid de byggföretag som är inblandade i projektet.

Detta var t.ex. fallet i kv. Apeln, där de kontaminerade massorna främst betraktades som ett logistiskt problem. Uppdraget förutsatte att förekomsten av föroreningar skulle utredas och att nedsmutsade massor skulle forslas bort från platsen. Analysen utformades således främst utifrån vilken sorts transport som skulle brukas, samt vilka deponier som skulle utnyttjas för olika typer av förorenat material. Att i praktiken oskyddad personal från läns-museet skulle syssla med arkeologi i just dessa förorenade lager fanns uppenbarligen inte med i planeringen, eftersom inga riktlinjer eller förhållningsorder delgavs oss.

I en sådan situation är det lämpligt att ta kontakt med de myndigheter som

handhar frågor kring miljö- och arbetskydd. I första hand kan man hänvända sig till kommunens miljökontor om behovet gäller besiktning, provtagning eller diskussioner kring en hastigt uppkommen situation. Vid mer allvarliga problem, då det är viktigt att nå rätt expertis och få lämpliga förhållningsorder kan man kontakta Arbetsmiljöverket (f.d. Arbetarskyddsstyrelsen och Yrkesinspektionen) på webbadressen www.av.se.

När skall man avbryta det arkeologiska arbetet?

Egentligen borde svaret vara självklart - det finns överhuvudtaget inga arkeologiska objekt som motiverar att personal utsätts för hälsorisker. Den regeln borde gälla i fält, men också i situationer som t.ex. tvätt och fyndregistrering då man hanterar föremål och inte minst provmaterial som kan komma från kontaminerade kontexter. Tyvärr är frågan inte helt så enkel att besvara.

Antagligen bär många yrkesverksamma arkeologer med sig minnen av undersökningar där man av olika skäl tangerat eller rent av överskridit gränserna. Orsaken kan antingen vara ren okunskap eller att arkeologin tillåtit gå före säkerheten. Det är inget fel i att vara entusiastisk inför sin uppgift, men det finns tillfällen där man tvingas välja.

Det finns nästan alltid delytor som prioriteras bort av andra orsaker, skäl som inte nödvändigtvis har med det

CLAES PETTERSSON

Figur 4. Ett farligt arbete?

arkeologiska informationsvärdet att göra. Man kan t.ex. behöva en lämplig uppställningsplats för bodar, en permanent körväg för maskinerna eller ett upplag för schaktmassor. På samma sätt bör man betrakta en kontaminerad yta; som likställd med en större störning man undviker att gräva i eller bara dokumenterar översiktligt.

Vad säger lagen?

Det finns omfattande regelverk avsedda för att minimera riskerna vid arbete i farliga miljöer - låt oss så utnyttja dem! Arbetsmiljölagen formulerar alltsedan den antogs 1977 de grundläggande kraven i arbetsmiljöarbetet. Arbetsmiljöverkets föreskrifter (AFS) anger mer i detalj de krav och skyldigheter som ställs på arbetsmiljön. Föreskrifter kan exempelvis gälla vissa slag av risker, psykiska och fysiska belastningar, farliga ämnen eller maskiner (se t.ex. AFS 2000:4). Båda dessa regelverk uppdateras kontinuerligt.

Ansvarsfördelningen vad beträffar kemiska arbetsmiljörisker jämför emellertid ett arkeologiskt projekt med annan konsultverksamhet som inordnas i ett byggnads- eller anläggningsarbete: *Den som låter utföra byggnads- eller anläggningsarbete (byggherren) samt, inom ramen för deras uppdrag, arkitekter, konstruktörer och konsulter är exempel på aktörer som utöver arbetsgivaren har skyldighet att beakta kemiska arbetsmiljörisker.* (AFS 2000:4 s. 18).

Ansvaret är alltså till icke ringa del vårt eget. Det handlar om fortsatt utbildning i denna typ av arbetsmiljöfrågor för personal i ansvarig ställning och inte minst skyddsombuden. Vad betyder t.ex. olika angivna gränsvärden rent praktiskt? Vi måste komma in i arbetsgången kring ett byggprojekt redan i ett tidigt skede och få ta del av markanalyser och andra relevanta bakgrundsfakta. Vi måste också få lämna synpunkter beträffande arkeologernas förväntade arbetssituation, så att de kan vägas in i den arbetsmiljöplan som byggherren förväntas upprätta.

META NR 4 2005

Ett givande och tagande gör det alltid lättare att acceptera nya aktörer i en invand arbetsprocess. Här skulle vi kunna bidra med historiska bakgrundsfakta från det skriftliga källmaterialet och på så sätt identifiera förorenade ytor och andra riskmoment.

Claes Pettersson arbetar som arkeolog vid Jönköpings läns museum och var en av grävningssledarna i kvarteret Apeln 2004.

Not

För mer information kring undersökningen, se projektets hemsida: www.jkpglm.se, gå till ”arkeologi” och ”kvarteret Apeln”.

Referenser

Litteratur

- Arbetarskyddsstyrelsen 2000. Kemiska Arbetsmiljörisker. Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter om kemiska arbetsmiljörisker samt allmänna råd om tillämpningen av föreskrifterna. AFS 2000:4.
- Haltiner Nordström, S. & Pettersson C. 2004. Vapensmedjorna präglade stadsdelen som nu grävs ut. *Populär Arkeologi 3/2004*.
- Haltiner Nordström, S. & Pettersson C. 2005. En stad i vatten. *Gudmundsgillet årsbok 2005*.
- Karlsson, B.E. 2004 *Stadens förnyelse och kontinuitet. Bebyggelse i Jönköping 1612 - 1870*.
- Naturvårdsverket 1997. Generella riktvärden för förorenad mark : beräkningprinciper och vägledning för tillämpning Efterbehandling och sanering. *Rapport 4638*.
- Rystad, G., Sallnäs, B. & Wessman, L. 1965. *Jönköpings stads historia. Bd II*.
- Wallebom, U. 2003. Vapensmederna på Södra Smedjebacken. Spår från stormaktstid på Hamnplan i Örebro. *UV Bergslagen DAFF 2003:4*.

Otryckta källor

- Hall, N. 2005. *Jönköping östra. Jönköping 1612-2005. En historisk/arkeologisk sammanfattning av östra Jönköping*. Examensarbete 10p Computing Archaeology. Göteborgs Universitet.
- SWECO VIAK. 2003a. *Kvarteret Apeln 38. Översiktlig miljöteknisk undersökning*
- SWECO VIAK. 2003b. *Anmälan, Kv Apeln 38. Anmälan om efterbehandling enligt 28§ Förordningen om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd (SFS 1998:899)*
- SWECO VIAK. 2004. *Anmälan, Kv Apeln 38, Västra etappen, Jönköping. Anmälan om efterbehandling enligt 28§ Förordningen om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd (SFS 1998:899)*

Internetreferenser

- SAKAB 2005. Marksanering. [Http://www.sakab.se](http://www.sakab.se)
RGS 90 A/S . [Http://www.rgs90.dk](http://www.rgs90.dk)

Muntliga uppgifter

- Peter Björklund, Arbetsmiljöverket. Distriktet i Växjö (Kronobergs, Blekinge, Jönköpings och Kalmar län)

”Til helvete med Thomsen”

En siste replikk

Asgeir Svestad

I nummer 1/2005 av META tar ei rekke arkeologer til orde mot min kritikk av ”svensk” arkeologi og den debatt som har vært mellom meg og Jes Wienberg (Svestad 2003, 2004; Wienberg 2004). Ikke overraskende har de fleste funnet mest å kritisere meg for, men tross alt blir noe funnet interessant - det er bra! I denne sammenheng kan jeg beklageligvis bare gi en kort replikk da det vil føre for langt av sted om jeg skulle kommentere alle innvendingene fra sju forfattere. Faren for å hengi seg til skyttergravsretorikk er også overhengende. De fleste av mine viktigste svar og begrunnelser finnes imidlertid i avhandlinga - vel og merke dersom man søker dem¹.

Med unntak av Håkan Karlsson og i noen grad Per Cornell tar de fleste lite hensyn til at mi doktoravhandling handler om mer enn kritikk av enkelte svenske arbeider (Johan Hegardt synes rett nok ikke å ha lest den, men i hans øyne er jeg jo fortaapt uansett). Dette er kanskje forståelig, men på den måten unnviker man avhandlingas analytiske tilnærming og avgjørende premiss, nemlig: *Framstillinga av hvordan arkeologisk kunnskap konst-*

rueres, også kalt analyttikk. Karlsson og Cornell merker seg altså dette, men de synes likevel ikke at jeg burde anvendt denne tilnærminga på deres tekster. Reint prinsipielt kan man undre seg over det. I mitt svar til Wienberg dvelte jeg i liten grad ved dette temaet da behovet for å klargjøre hva jeg legger i arkeologiens væren, eller spørsmålet om hva arkeologi er, var mer presserende. Etter å ha lest innvendingene i forrige META føler jeg fremdeles et sterkt behov for å presisere hva jeg legger i dette.

Svaret på spørsmålet om hva arkeologi er dreier seg for meg ikke om at man på død og liv må arbeide med oldsaker eller søke seg tilbake til C.J. Thomsens treperiodesystem. Derfor: Til helvete med Thomsen! Mitt poeng i denne sammenheng handler ikke om enkeltindivider. Det handler heller ikke om å være for eller imot modernitet eller for den saks skyld for eller imot filosofi. *Det handler derimot om hvordan man forholder seg til det at vitenskapen arkeologi synes å være en historisk konstruksjon og hvilke konsekvenser dette får for dagens arkeologi.* For meg innebærer det å trekke kon-

sekvenser av visse kunnskapsbetingelser som oppsto ved overgangen til 1800-tallet og som resulterte i forskjellige vitenskaper, deriblant arkeologi (jf. Svestad 1995). Den kritikken som jeg retter mot deler av svensk arkeologi er en konsekvens av disse betingelsene - nettopp fordi at jeg ikke kan se at de har opphørt å eksistere. Hevder man derimot at slike betingelser har opphørt å eksistere eller aldri har eksistert er det vel og bra, men da må man begrunne og diskutere det. Etter mitt syn har denne problematikken så langt i hovedsak blitt banalisert eller lite diskutert - med unntak av Notelid i noen grad, men vi er altså uenige. Om man søker svar i den siste delen av avhandlingen, vil man kunne se at problematikken ikke kan reduseres til Thomsens treperiodesystem eller at alle arkeologer må brennmerke seg med mottoet "Sagerne først". Tar man videre for seg Karlssons avhandling (uansett om man interesserer seg for Heidegger eller ikke) vil det i tråd med ovennevnte også være mulig å se at den i liten grad dreier seg om å gjentenne arkeologi, men mer om å gjentenne Heidegger og Den store væren (m.a.o. filosofi, pr. definisjon) - dette siste delvis også ifølge Karlssons egne ord (jf. Holtorf & Karlsson ed. 2000). Det er slike og liknende diskrepanser jeg hevder å ha påvist i deler av svensk arkeologi og ser i sammenheng med arkeologiens epistemologiske betingelser. Etter min ringe vurdering må det være viktig å diskutere konsekvensene av dette all den tid arkeologi fremdeles er det navnet vi setter på vår disiplin - til forskjell fra andre disipliner? Nok om det!

Til Cornell² og Karlsson vil jeg gjenta det jeg sa til Wienberg under min disputas: Dersom jeg skulle avsløre min egen skjulte agenda, vil den jo ikke lenger være skjult!? Jeg har stor sans for ideen, men å dekonstruere sin egen tekst samtidig som man dekonstruerer andres, er ytterst vanskelig og vil raskt underminere ens egen tekst. Dette er et paradoks, og det synes å knytte seg til den såkalte sjølreferanseproblematikken (se f.eks. Haraway 1991). Konsekvensen er at det blir leserens privilegium å prøve å avsløre forfatterens skjulte agenda (se for øvrig Svestad 2003:47f, jf. 276, 5 avs.).

Jeg konstaterer at Hegardt i konsekvens heller foretrekker å få sitt verk omtalt som nonsens enn mystikk. Greit nok! Jeg anbefaler da Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus Eller Rasmus Berg* ([1731]1946). Den kan være innsiktsfull og en god "kur" mot argumentasjon av typen *reductio ad absurdum*.

Til Notelid (og Herschend) vil jeg si følgende: Det er vel ikke så underlig at jeg også sier noe om veiledere når jeg vil diskutere betydningen av retoriske teknikker, skjulte strategier og maktforhold (jf. min analyttikk). Ifølge mi tilnærming preger slike aspekter alle sider av en vitenskapelig tekst, også forholdet til veiledere (se f.eks. Svestad 2003:51ff). Herschends utlegning av hva "det egentligen står hos Notelid" (Herschend 2005:57, jf. 55ff) er vel når sant skal sies også en bekreftelse på at jeg har pekt på en realitet!?³ Dette minner for meg lite om gisseltaking. Skulle det likevel være tale om dette,

kan man fristes til å spørre om hvem som har tatt hvem?

Martin Rundqvist er den som i utgangspunktet virker mest enig med meg, men det er nok beklageligvis mer i holdning enn i sak. Jeg er ingen pur empirist eller popperianer og meiner vi alltid gjør teoretiske betraktninger og derfor behøver teori - til og med Heidegger.

Og til slutt Kristiansen: Du tilskriver meg for stor ære når du setter likhets-tegn mellom meg og Tromsømiljøet. Jeg må skuffe deg: Miljøet er dessverre alt for heterogent til at jeg kan representere det. Derimot synes dine argumenter på dette punktet å være et utmerket eksempel på det J.D. Bernal (1967) beskriver som polemikk fra gerontokratiet (for ytterligere utlegning, se Svestad 2003:44-48, jf. 106ff). For øvrig setter jeg pris på at du har funnet fornøyelse og stimulans i avhandlinga.

Mitt ønske med avhandlinga har vært å skape debatt og ikke nødvendigvis oppnå enighet. Det har jeg tydeligvis greid, men jeg hadde nok primært håpa på en diskusjon som i større grad la avhandlingas tilnærming til grunn. I fortsettelsen vil jeg forsøke å gjøre deler av denne problematikken mer tilgjengelig. Jeg kommer derfor til å presentere en artikkel i et engelskspråklig tidsskrift. Der vil jeg også prøve å komme inn på noen av innvendingene som jeg ikke har kommentert ved denne anledning.

Noter

¹ Jeg er klar over avhandlinga har vært vanskelig tilgjengelig p.g.a. lite opp-lag. Den kan nå lastes ned som pdf-fil på hjemmesida til Institutt for arkeologi ved UiTø, se litteraturreferanse.

² Jeg kan være enig i at kritikken av Holtorf & Karlsson (ed. 2000) kanskje ikke er like gyldig for alle for-fatterne, men påstanden om en generell mangel på arkeologisk relevans står jeg ved.

³ Jeg legger meg flat med denne note og ser at jeg har feilsitert Notelid (2000). Det skal være "sensuell" og ikke "seksuell". Jeg har heller ikke fått med meg at Notelid i ei note også refererer til en fiktiv Finn Magnusen og ikke bare den virkelige Finn Magnusen (oldtidsgranskeren). Noen betydning for mine argumenter får imidlertid ingen av feilene.

Dr. A. Svestad är Post doctor vid Department of archaeology, Faculty of Social Science vid University of Tromsø, 9037 Tromsø. Norway.
e-mail: asgeirs@sv.uit.no

Litteratur

- Bernal, J.D. 1967. *The Social Function of Science*. 2. utg.
- Cornell, P. 2005. Vad bör göras? Om arkeologi, eklekto-retorik og Svestads ordning. *META* 2005:1.
- Hegardt, J. 2005. Adjö Asgeir Svestad. Välkommen, Jes Wienberg. *META* 2005:1.
- Herschend, F. 2005. Argumentation ad hominem i dag och för 160 år sedan. *META* 2005:1.
- Haraway, D. 1991. *Simians, cyborgs and women: The reinvention of nature*.
- Holberg, L. 1946[1731]. *Erasmus Montanus Eller Rasmus Berg*. Comoedie udi fem Acter.
- Holtorf, C. & H. Karlsson (ed.). 2000. *Philosophy and Archaeological Practice*. Perspectives for the 21st Century.
- Karlsson, H. 1998. *Re-Thinking Archaeology*. GOTARC serie B. Gothenburg Archaeological Theses 8.
- Karlsson, H. 2005. En retorisk bumerang. Asgeir Svestad och (u)arkeologin. *META* 2005:1.
- Kristiansen, K. 2005. Hvorfor nysgerrigheden må komme først. *META* 2005:1.
- Notelid, M. 2000. *Det andra påseendet*. OPIA 22.
- Notelid, M. 2005. Varför begrundan måste komma före disciplinen. *META* 2005:1.
- Rundkvist, M. 2005. Arkeologer tittar på gamla saker för at ta reda på hur det var att leva för länge sedan. *META* 2005:1.
- Svestad, A. 1995. *Oldsakenes orden*. Om tilkomsten av arkeologi.
- Svestad, A. 2003. *Finn din egen filosof*. Konfrontasjoner og kontradiksjoner i den arkeologiske teoridebatten. Upublisert dr.avhandling, Universitetet i Tromsø. <http://uit.no/arkeologi/ansatte/15>
- Svestad, A. 2004. Hvorfor oldsakene må komme først. Svar til Jes Wienberg. *META* 2004:3.
- Wienberg, J. 2004. Arkæologi, filosofi og retorikk. *META* 2004:3.

Instead of a Review: Outline and Discussion of a Book on Johanna Mestorf, a Lady Amongst 500 Gentlemen

Tove Hjørungdal

Koch, K Julia; Mertens, Eva-Maria (Hrsg.) 2002: Eine Dame zwischen 500 Herren. Johanna Mestorf - Werk und Wirkung. Frauen - Forschung - Archäologie. Herausgegeben von FemArcEdition. Band 4. Waxmann Münster/New York/München/Berlin. 297 pages. ISSN 1619-8328, ISBN 3-8309-1066-5.

Abstract

This paper outlines and considers an anthology on the life and work of German archaeologist Johanna Mestorf (1828-1909). The anthology gives a good overview of Mestorf's life and contemporary realities as well as it puts emphasis on some of the focal issues related to Mestorf. Still, a range of events within the context of her work requires more research. Therefore it is essential in the present review that a discussion takes place on the chosen questions that are intriguing and crucial to the understanding of her settings. These include: Mestorf's ways to professional archaeology, her position in the contemporary context as a pioneer and in relation to women's opportunities in society at large, along with issues of problematic gender processes.

Introduction

The present article grew out of a planned review of the anthology edited in 2002 and entitled "Eine Dame zwischen 500 Herren. Johanna Mestorf - Werk und Wirkung". However, I felt that an ordinary re-

view was not sufficient in order to give full credit to the topics raised in an extensive book like this. This decision was also based on other circumstances. As a former student of Mestorf's printed works, part of her extensive correspondence, her obituaries and biographies, I gained many new insights into Mestorf's life.

TOVE HJØRUNDAL

Furthermore, reading the present book evoked further questions. An additional reason for writing extensively on the book, was that it is to a great extent written in German, and consequently not fully accessible to most of younger colleagues and students. German is not a widely learnt language in the Scandinavian and Anglo-Saxon worlds.

In the following sections I will first give an outline of the book and its background, including a summary of each of the papers. Thereafter, I will comment chosen papers and further discuss presented issues. I also find it important to make remarks on absent topics, and on topics only superficially touched upon, as they seem to have been of relevance to the further understanding of Mestorf's career and contemporary era within archaeology. This will lead to a conclusion that the Mestorf anthology represents a worthy celebration of Johanna Mestorf's endeavours. However, there are so many aspects to her life and career, and many of them would deserve further consideration.

Outline of the anthology "Eine Dame zwischen 500 Herren"

The anthology has an opening section organised into *Vorwort* (Preface) by the editors, *Begrüßungsworte* (Greeting words) to the symposium by Silke Göttsch-Elten, the Professor of Ethnology, Kiel University. A *Werkverzeichnis* (Bibliography) of Johanna Mestorf is compiled by Eva-Maria Mertens. Then

follow Parts I to IV, and the book is closed by a presentation list of the 20 contributors from Germany, Holland, Denmark, and Sweden. Eleven of the authors are women and nine are men. One paper is co-authored.

The Symposium and its Background

It is a great honour to be asked by the German colleagues to review this book. In 1999 the University of Kiel arranged a symposium in honour of Johanna Mestorf, Professor of Archaeology. This was held in Bad Bramstedt in Holstein, Mestorf's place of birth. One hundred years earlier, in 1899, Mestorf was one of the very first women in Germany to achieve a titular professorship. The arrangement was elaborate, and several important personages stood behind it and supported it actively. So did not least Michael Müller-Wille, Professor of Archaeology, and Alfred Haffner as well as Silke Göttsch-Elten, Professor of Ethnology and former Deacon. The symposium and the publication were sponsored by many benefactors, among them German museums. The conference that lasted for three days was attended by about 40 scholars (*Vorwort der Herausgeberinnen* pp. 9-11).

The Papers

Part I, Johanna Mestorf und ihre Zeit (Johanna Mestorf and her time), pp. 31-59.

This first part of the anthology is opened by Eva-Maria Mertens's biographical summary of what is already

known and printed about Mestorf. This paper introduces Johanna Mestorf concisely to the reader, and I will therefore summarise it for a point of departure.

Johanna Mestorf was born on 17th of April 1828 (but always celebrating her birthday as April 17th 1829) in the house of the physician Jacob Heinrich Mestorf (1796-1837) and Sophia Katrina Georgina Mestorf, née Körner (1794-?). She was the youngest of their nine children and one of four that reached the adulthood. The family father and breadwinner was a passionate collector of antiquities. Despite her father's early death Johanna received a good education at the girls' school of Miss Blöcker in Itzehoe. Mestorf spent the years 1849-53 in Sweden as a governess in the household of the Count Piper-Engsö. After a brief stay with her mother, Mestorf travelled to France and Italy as a ladies companion for the Countess Faletti di Villa Falletto. In 1859 she moved to Hamburg to stay with her brother Harro's family. In 1867 she accepted a position of foreign literature secretary at the C. Adler Lithographic Institute in Hamburg. From this position she became a contact to Scandinavian and other foreign literature, and a translator of Scandinavian archaeological works into German. During the 1860's Mestorf also wrote a novel and her first ethnological works were published. The International Archaeology Congress was arranged in Copenhagen in 1869, and Mestorf was one of its attendants. It was on this conference she presented her very first public

contribution in an international archaeological context, and made some important acquaintances to her archaeological career. In 1868 she began volunteering work at the Kieler Museum, and from 1873 she was employed there as a *Custodin* (Curator). In 1891 Mestorf was appointed as director of the same museum. She was the first woman in Prussia on such a post. In 1899 as Mestorf celebrated her 70th birthday she was appointed Professor, one of the first female Professors in Germany ever. For her 80th birthday she was awarded a *Dr. honoris causa* in medicine for her work with the bog bodies. Johanna Mestorf died shortly after her retirement, on July 20th 1909 in Kiel. She spent most of her career on establishing and developing the prehistoric and archaeological research of Schleswig-Holstein.

The articles compiled in *Part I* complement the picture of Mestorf, her life and career. There are however, two different discourses that are of special relevance. The first one deals with the development of German archaeology and the second one is concerned with the issues of women's education and women's right to enter the university in Germany.

An overview of the situation in German archaeology towards the end of the 19th c and beginning of the 20th c is given by Ronald Heynowski. He points out year 1902 as a turning point in German archaeology. Several important changes occurred that year, i. a. the death of Professor Rudolf

Virchow, and Gustav Kossinna's appointment as a professor in German archaeology in Berlin. The year 1902 is also defined as a turning point considering that heritage protection policy was promoted, and a range of important scientific results were obtained in archaeology, like Paul Reinecke's chronological system for the North European area, connecting the Nordic chronology with the one used in Southern Europe.

The discourse on women's education and entrance to the university in Germany is presented by Thomas Erdmann Fischer, a teacher in *Das Frauenstudium* (women's tertiary education). He opens his paper by telling a story about five ladies who in 1884/85 made a request to the University of Kiel to attend a lecture on Goethe's *Faust*. The request was denied as women's attendance at academic lectures could cause embarrassment and bring the lecturer, a certain Professor Krohn, out of balance. Among these five ladies was Johanna Mestorf. Women were not admitted to German universities on any occasion before 1908 when the first female students enrolled. But, as Fischer points out, the reality could look much different, as there were female scholars working at the universities much earlier. And concerning Mestorf, she had in fact been working for the University of Kiel for 12 years already at the time of this odd episode!

Part II, Biographische Notizen (Biographical Notes), pp. 63-174.

This part of the book presents papers on important periods, posts and work,

as well as on persons and vital points in Mestorf's life and career. Professor Ralph Busch writes a paper on Mestorf's work at the *Hamburger Museum für Völkerkunde* during the years 1871-73. Mestorf was employed by that museum for the specific task to write a museum catalogue of the culture historical collections that were to be moved to the museum from its former place in the city library of Hamburg. The enterprise was initiated by professor Petersen, the director of the city library. Mestorf made a new systematic classification of the antiquities for the museum and recorded them in an unpublished catalogue still kept in the museum. This catalogue reveals that Mestorf already at an early stage of her museum career was well versed in antiquarian systematics. She applied the following criteria when she classified the objects:

Inventory number
Description of the objects
(Place of) Provenance
Name of the donor
Literature references

She also introduced a geographical system that began with France, the leading country of Palaeolithic research. This system encompassed all of the German provinces and a range of European countries. Through the production of this catalogue, Mestorf qualified herself for her major position in Kiel.

The next paper, written by the now late Barbro Johnsen and by Stig Welinder discusses Mestorf as a link between

Swedish and continental archaeology in the Golden Age. Johanna Mestorf's contacts with Sweden were of diverse characters, on a professional as well as on a private basis. The authors examine various aspects of these relations and give thus a brief overview of Mestorf's enormous importance in linking Scandinavian and continental archaeology. It all seems to start with Mestorf's four years stay in Sweden in 1849-53. She was a governess for the noble family of Piper-Engsö, a household where she was most likely treated more like a member than employee. Johnsen & Welinder have found a very few, but some really illuminating sources to the daily social life in the castle at this point. These specific sources tell about Mestorf's and the family's participation in the Swedish spring festival named "Gökotta". We are also told about a small play staged by the family, and according to the hand-writing, the play was, most probably, written by Mestorf or "Messan" as she was nicknamed within the Piper-Engsö family. It is very much the ways of addressing each other that reveal Mestorf's status in this noble house. Most important is the fact that during these four years Mestorf learnt to write next to perfect Swedish. She also became acquainted with many aspects of Swedish culture and not least with Swedish archaeology. The years in Sweden are seen as pivotal to her scholarly career to follow. When Mestorf came back to Hamburg, after her stay in Sweden and journeys to Italy and France, she took first steps in her career as a translator of foreign literature of different genres. Of central importance came

to be her translations into German of the 19th century keynote works in Scandinavian archaeology, like Sven Nilsson's "Die Ureinwohner des Skandinavischen Norden" Vol. I and II, Bernhard Salin's "Die Altgermanische Tierornamentik," besides works of Montelius, Hans Hildebrand, Undset, Müller, and others. During her translation work Mestorf usually was in close contact with the authors of the original works. Johnsen & Welinder cite from the intensive correspondence between Mestorf and Sven Nilsson, which gives the reader a thorough background to how the translation work could be practiced.

The most extensive and problem related paper of the anthology is written by Dagmar Unverhau, "Johanna Mestorf - Lebensabschnitte statt einer Biographie. Frühe Jahre und der Weg nach Kiel als Kustodin am Museum vaterländischer Alterthümer".

Unverhau admits that it is hard to write a real biography on Mestorf due to the fact that there is no *Nachlass Johanna Mestorfs*. But there are several small biographies of Johanna Mestorf, written from 1870 to date. Unverhau selects some of them for consideration and she scrutinises them. The aim is to, on one hand, locate common established points and on the other hand, moments or testimonies which are unclear and give deviating information. Unverhau is both an archaeologist and a historian/archivist by training, a competence making her able to write another type of biography of Mestorf. She takes up a range of

TOVE HJØRUNDAL

important points in Mestorf's life and career, and conducts multi-levelled analysis. The aim is to consider and problematise as many sources including small already existing biographical summary of Mestorf as possible. To mention some of the most important issues worth a discussion, Unverhau first discusses the fact that sources diverge on Mestorf's date of birth. And as for her stay in Sweden, the author asks what kind of duties did Mestorf have towards the Piper family; was she a governess or a ladies' companion or did she have both these tasks. Unverhau is also interested in Johanna Mestorf's way to Kiel, and the beginnings of her museum career. An interesting point is that Johanna Mestorf gave lectures in prehistory and related subjects already from 1864 onwards for an auditorium of women only! She wrote in a letter that she had excluded the gentlemen, and that she therefore had to endure criticism (p. 124f). Unverhau also throws light on the question of how did Mestorf support herself economically during her early years as a prehistorian. For a certain period she had to struggle to get a paid job, and to enter the professional archaeological world. One aspect of this is how did Mestorf's afford to attend conferences. Of central importance is the question of how, and through which channels, Mestorf worked in order to become a curator at the Kiel museum. Unverhau closes her paper by presenting three letters of reference written to Mestorf, by influential men: Christian Petersen in Hamburg, Sven Nilsson in Lund, and Friedrich Lisch

in Schwerin. All these letters are in the positive and stress Mestorf's multi-faceted knowledge and experiences within the antiquarian field. They are written on the occasion of Mestorf's application as a custodian at the Kiler Museum, and the authors give her their best recommendations (Unverhau's paper pp. 140-143)

The next paper is on Mestorf's relationship to some of her Danish colleagues, "*Johanna Mestorf und einige dänische Archäologen ihres Zeitalters*", written by Stine Wiell. The author focuses on Mestorf's museum- and archive work and archaeological work seen in the light of Danish and Scandinavian intellectual tradition. Mestorf collaborated with the 2nd and 3rd generation of Danish archaeologists, and especially with Sophus Müller. The points of departure for Wiell's paper are Mestorf's personal letters to and from her colleagues in question. The letters are read from a perspective of history of mentality, and focus on Mestorf's empathy concerning awkward archaeological circumstances with their roots in the political situation between Denmark and Germany in those days.

Thereafter follows a summary by Christian Andree on "*Rudolf Virchow und Johanna Mestorf*". Andree has edited volumes on Virchow's correspondence in which Mestorf's letters to Virchow are included (Andree 1976). They enlighten i.a. Mestorf's efforts to get Virchow's support in the establishment of a great provincial museum for Schleswig-Holstein in

Kiel, and to help Mestorf to achieve her title of Professor.

Tobias Springer writes on "*Die Arbeit von Johanna Mestorf für das Germanische Nationalmuseum*". In 1885 Mestorf lived in Nürnberg for a month with the mission to write a museum catalogue over the Rosenberg collection that was to be included in the *Germanisches Nationalmuseum*. Six letters are preserved of the correspondence preceding her visit in Nürnberg, taking up the negotiations with August von Essenwein, the Director of the *Germanisches Nationalmuseum*. As Mestorf already was fully occupied in Kiel she could not easily leave for Nürnberg. Nonetheless, she managed to accept the task and she is the author of the first printed catalogue of the museum in question.

Part III, Werk und Wirkung (Work and effects/results) pp. 177-239.

The 3rd part of the book starts with a paper by M.-Johanna Brather on "*Johanna Mestorf, die erste Bodendenkmalpflegerin Schleswig-Holsteins*". This paper focuses, in particular, on Mestorf's research on Urnfields seen in the light of present knowledge. Mestorf published the first catalogue ever on the Urnfields of Schleswig-Holstein, and through this catalogue she set a framework for all further scientific work on the Iron Age in this geographical area.

Brather's article is followed by a summary written by Wijnand van der Sanden on the development of Bog

Body research since Johanna Mestorf. Van der Sanden names Mestorf the Grand Old Lady of bog body research as she was the one who coined the term "*Moorleiche*" (i. e. Bog body) and was the first one to catalogue the bog bodies of the Northwestern Europe, in 1871. Many new bog bodies have been discovered since then and many new methods, techniques and results have been published. The most recent survey was published by van der Sanden himself in 1996.

Ralf Wiechmann writes a paper on Mestorf's work with the Viking Age silver hoards, "*Wikingerzeitliche Schatzfunde. Alte Meinungen, neue Perspektive*". During Mestorf's era at the Kiel Museum, several spectacular hoards were discovered, e.g. the find from Ernstshausen, Ostholstein unearthed in 1889, containing i. a. 5000 coins, fragments and complete pieces of jewellery and ingots. However, the find that came to engage Mestorf the most, was a silver hoard discovered in 1848, known as *Farve hoard*. It was made up of 5 kilos of different silver pieces. Many of the mints and other pieces from the find were melted down and made into cutlery, and other pieces were (and still are) in possession of the landowners at Farve. Thanks to Mestorf's efforts some jewellery pieces could however be bought by the Kiel Museum at last.

Mestorf placed the silver hoards of Schleswig-Holstein into a culture historical context, and made some interpretations, all published in a paper from 1895. Her work is still of worth

for the research on hack silver, concludes Wiechmann.

Then follows Marc Andresen's paper on "*Johanna Mestorf als Prähistorikerin*", aiming to evaluate Mestorf's work as a prehistorian. Andresen builds his analysis mainly on Mestorf's articles in the periodical "*Die Heimat*" and he characterises Mestorf as a prehistorian working with a general anthropological approach. He states that her main task was to educate her readers. Mestorf understood prehistoric archaeology as a part of a general anthropological science, comprising physical anthropology as well as ethnology (Volkskunde). Consequently, Mestorf aimed to write a history of cultural institutions and human behavioural patterns in prehistory. In his discussion Andresen draws on the cultural sociologist Friedrich H. Tenbruck (1990), who i.a. discusses the use and legitimisation of science in society. In short, Andresen states the view that in the late 1800's one was looking for order in the world through the study of humans and society, and not in the study of God and religion. In Mestorf's case, this led her to find a correlation between prehistoric times and her own time, when social conditions such as family life and gender roles are concerned. She drew a picture of this on the basis of archaeological finds and presented it to the public in the periodical "*Die Heimat*".

An anthropological approach in Mestorf's work is also recognised and discussed in the next paper, "*Johanna Mestorf und die Volkskunde*", written

by ethnographer Nina Hennig. In Mestorf's time Volkskunde/European Ethnology was just establishing itself as a scientific discipline. Through an analysis of Mestorf's methods and intentions in ethnology, Hennig finds i.a. that Mestorf worked within the tradition of Wilhelm Mannhardt, and in a wider sense of Edward B. Tylor. It is also shown that Mestorf, like her contemporary colleagues, was adherent to a multidisciplinary approach. As a consequence, Mestorf's work within ethnology encompasses i.a. issues on religion, folk traditions and feast, as well as studies of certain material objects like jewellery, dress and furniture from the traditional Schleswig-Holstein farmer's setting.

Part IV is on *Kolleginnen Johanna Mestorfs* (Female colleagues of Mestorf), pp. 243-294.

Four authors write about four different female archaeologists, or archaeology milieus, more or less related to Mestorf. Julia K. Koch writes on Käte Rieken, née von Preen, who was born in Mecklenburg in 1865. Rieken excavated, often together with her cousin Hugo von Preen, but she also directed excavations by herself, i.a. in Niederlausitz. Additionally, she played an important part in museum work. Very few documents of Käte Rieken's work have survived, and only a very few letters are left from her correspondence. She published only a couple of works that are related to burial customs.

Viola Maier writes on the *Duchess Marie von Mecklenburg-Schwerin, née*

Princess of Windisch-Grätz. She excavated some of the burial grounds, like Sticna, Vace and Vinica that still count among the principal Iron Age sources in Central Eastern Europe. According to the field diaries she was familiar from the beginning with archaeological field methods, which she actively worked to improve, and she keenly participated in the field-work at the sites. Having a plan to publish her work, the Duchess travelled to visit a range of museums and established a wide network with other archaeologists. Her work was thus well recognised by leading prehistorians like Montelius.

In the paper *Spurensuche*, Irma Wehgartner seeks the traces of women in Classical archaeology prior to World War I. This field of archaeology does not have any equivalent to Mestorf. However, many women had a relationship to the subject as i. a. patrons and collectors. But most of the female doctors abandoned an academic career as they had difficulties to get a firm position due to the fact that they were women. Among the five women who received their doctorate in Classical archaeology prior to World War I only Margarete Bieber (1879-1978) succeeded in achieving any lasting position, which included academic teaching. However, Bieber had to leave her position in 1933, as she was of Jewish birth, and she migrated to the USA.

The last paper in the Mestorf anthology is written by Elisabeth Arwill-Nordbladh on the *Swedish archae-*

ologist and feminist Hanna Rydh. Rydh belonged to a subsequent generation of Mestorf, and as a pupil of Montelius she passed her doctoral degree in prehistoric archaeology in 1919 as the first woman ever. Rydh wrote a range of papers and books, and an enormous amount of archive material witnesses about her life and work. Arwill-Nordbladh has already conducted extensive studies of this material, a work that she continues to carry on. This paper summarises the life and work of Hanna Rydh, and places it into a wider context. Rydh did a tremendous work in archaeology, popular literature and in politics, not least for emancipation and in international work. She was married and had children, what made in her times an unconventional combination of family life and career. As the author puts it, Rydh was a woman of many dimensions.

Chosen issues in the book and beyond - a discussion

In this section I aim to discuss some of the central questions raised and invoked, either by the authors, or during my own reading of the Mestorf anthology. First I would like to consider factors behind Mestorf's choice of career by asking the question: *when did Mestorf decide to become an archaeologist?*

This issue is discussed first and foremost by Johnsen & Welinder and by Unverhau. The antiquity collection, which belonged to Mestorf's father, is

mentioned as a source of inspiration to her. However, her stay in Sweden might have been the very turning point, as it also prepared her for the actual possibility to start museum work. She took a most important step towards this through her extensive translation of archaeological works from the Scandinavian languages into German. Furthermore, writing Swedish almost to perfection, Mestorf also gained many additional prerequisites that made her able to aim at a position within professional archaeology. In Sweden she had an important initial support in *Adolph Ivar Arwidsson* (1791-1858). He was an author, who had become a reader in general history at the Åbo Acedemy, Finland in 1817. Not least, he was a librarian at the Kungliga Biblioteket in Stockholm from 1823 onwards (Nationalencyclopedien Vol. 1, 1989: 593). This was already 25 years prior to Mestorf's stay in Sweden, but he was still on this post during her stay, and as a librarian Arwidsson organised the loans of scientific books Johanna Mestorf wanted to make while staying in the country. Although there are generations between, I think it is of interest to know that librarian Arwidsson was the great grandfather of Professor *Greta Arwidsson* (ibid.). Greta (1906-98) (ibid.) was namely the first female archaeologist on a Professor's chair in Sweden.

Of vital importance is the question of the impression of Johanna Mestorf that we receive during reading of the anthology. One question to throw light on, is thus: *what has been stressed*

in her presentation?

In my opinion, the picture of Mestorf we receive accents her key position in German archaeology in the late 1800's and early 1900's. Furthermore, the authors took a great care to build a nuanced portrait of Mestorf. She was a woman of exceptional gifts, working capacity, social intelligence and the ability to build the network needed in order to establish and develop modern archaeology in Schleswig-Holstein and in Prussia at large. The correct tradition to position her within, along with Sven Nilsson, Friedrich Lisch, and I think, Rudolf Virchow as well, would be the *polyhistor tradition*.

Mestorf was what we today would call a compulsive worker or workaholic, and she admitted that she usually worked up to 12 hours a day. It seems that in her younger days she had to work even more than that. She started the working day at the lithographic institute at 9 am, and in the afternoon she switched to translation work with which she continued until midnight, before she took care of her correspondence (Unverhau's paper). Quite a work, but we receive the notion that she did not have to be interrupted by any family- or household duties. An important aspect of the matter is however that she had to support herself economically, as after some time her family was not able to do this any longer. It would anyway be rather symptomatic that Johanna Mestorf died just a short time after her retirement, when there was no explicate use for her intensive working capacity any

more.

Johanna Mestorf seems to have been full of self-esteem, strength and self-confidence. She was often a pioneer; she wrote the first published museum catalogue, she was the first woman on a director's post, and one of the first female titular professors in Prussia.

However, Mestorf was far from working herself towards the top in a vacuum, or by the force of her own will only. She had to ask for references and support, and seems to have gained it when she needed. It is therefore regrettable that we are not presented with more details and more analysis on the role of Professor Rudolf Virchow in Mestorf's efforts and career, as Andree's paper is, unfortunately, given only in abstract form. The relationship between Mestorf and Virchow deserves a research topic of its own, as he was a key person who acted as a mentor for Mestorf. We are convinced of the fact that Sven Nilsson, who acted as Mestorf's mentor, was a key figure in her life and career, as was Adolph Ivar Arwidsson. To a certain extent Friedrich Lisch, and not least Christian Petersen played an important role in her life. Still, many professional relationships in Mestorf's career need more research. On the other hand, Mestorf seems to have a vital position for many younger peoples' careers, both male and female colleagues. In this respect I could mention Wilhelm Splieth who, deducting from a couple of brief obituaries, can be regarded as a pupil of Mestorf (cf. Jessen 1901; Sass 1904). For that matter it is also

interesting to read Gustav Schwantes' biography, which also takes up his correspondence with Mestorf (Schwantes 1983: 105ff).

Information, which we are still lacking is Johanna Mestorf's impact on the scholarly development of female archaeologists. We only know that Käte Rieken was in close, but sporadic, contact with Mestorf (Kossinna 1917; cf. Koch's paper). Most explicitly her influence is reflected by the fact that several of the inquiries she initiated, or contributed to, developed into vital areas of research in the North European archaeology, e.g. phenomena of bog bodies, Urnfields, and silver hoards, and so-called Single Grave Culture. Her authority is also shown through individual scholars who followed in her footsteps. Therefore, one could consider another topic of research linking Mestorf's work with a *Wirkungsgeschichte* approach (for the use of this concept, Olsen 1991 with references; Amundsen 1995).

Mestorf's translation work is to be put in the first place. Without this endeavour European archaeology might have developed in quite different directions. It was Johanna Mestorf who made the Three Period System and the Scandinavian chronology known, and renown, outside of the Scandinavian speaking archaeological world.

Another question I would like to discuss is: *what was the general background of Mestorf's possibilities to grow*

TOVE HJØRUNDAL

from an autodidact into a professional?

The fact that Johanna Mestorf followed an untraditional way cannot be understated and should be further scrutinised. Her male colleagues usually had one or maybe a couple of established and steady ways to grow a scholar and antiquarian. This was often to take an exam in theology, and then they could teach at a grammar school or the like, along with their unpaid work in a museum. To give an example and a comparison, this was the way Friedrich Lisch in Schwerin chose (Rakow 1986). Since Mestorf was a woman, she could not enrol in the university or take any academic exams. Instead, she was an autodidact. For some time she also held a position of a governess and a ladies' companion. This must be regarded as pedagogical work comparable to her male colleagues' teaching posts at schools. Mestorf carried out her unpaid museum work parallel to her secretary post and to her work as a translator. She made it her own way as a personal alternative to the established way she was not allowed to enter, and her way might have been one among several other possible ones. The political and social system and conventional rules did not allow women to occupy higher posts in society. Nonetheless, and this is of importance to the understanding of Mestorf's way in life, if a woman could find a mentor or a benefactor who appreciated her scientific work, he could recommend her as an appropriate candidate for a post. In practice then, there were two general ways of reaching a position, official one for

men and unofficial one for women. However, very few women had the material resources, and, more importantly, the support they would have needed to reach a higher position in the public sphere. This illustrates the gap between ideal and practice.

As an important remark it should be noted that we do not seem to know sufficiently about women who worked in academic and archaeological contexts in Mestorf's days. Johanna Mestorf was often the only female represented. This was as well the situation when she joined the 6th International Congress for Prehistoric Anthropology and Archaeology in Brussels in 1872, and where it was said that she was a lady amongst 500 gentlemen - *Eine Dame zwischen 500 Herren* (Unverhau's paper p. 137). In the Mestorf anthology a mention of some other women in archaeology is however made, but no research seems to have been performed about them. They are Amalie Buchheim and her mother, who worked in Schwerin, and Ida Nilsson (Unverhau's paper p. 130). Ida Nilsson (1840-1920) (Regnéll 1983: 20 Note 14), daughter of Sven Nilsson, seems to have travelled often with her father to conferences and on other occasions. Ida was possibly in her 20's when the Nilsson family met Mestorf, and Ida must have been informed on the most important issues debated by her father and his colleagues. There is also a specific Ida Nilsson collection at the University Library in Lund (Regnéll op. cit.: 21 Note 19). This makes me proceed to conclusion that, with a gift

of patience and a help of resources, we should 'dive' into 19th century archives and try to really look after learned women, their achievements within science and academia, make them visible and view them in the wider context. Fischer's paper is a good representative of a perspective that critically discusses how circumstances could have looked like in practice, despite of formal rules.

Mestorf's life and work - problematized projection of gender categories of her time

Some of the issues considered by the authors, lead us directly to the question of how did Johanna Mestorf relate herself to the topic of Women's emancipation, their right to education and their right to vote.

She was not a woman of the barricades herself, but as has been shown through her life and work, she contributed directly and indirectly to the better conditions for women. Among the more explicit things she did in this vein, was to write an article on the status quo of the women's rights issue in Sweden. It appeared in the "*Magazin für die Literatur des Auslandes*" edited in Berlin, on April 16th 1870 (Mestorf 1870; cf. Johnsen 1997: 48f). She writes on how the right to vote is discussed, on how education has been improved for girls and young women in Sweden, and about the situation of single women who had to support themselves economically. It is interes-

ting to notice that Mestorf relates the debate on emancipation and taking a stance in the issue to a civilised stage in a general development of society. Barbro Johnsen made a translation of Mestorf's article into Swedish with comments (Johnsen op.cit.).

Johanna Mestorf's life and career is of most urgent interest to the analysis of the *construction of gender* in her time. Amundsen (1995) has already focused on some questions of feminism and popular literature in Mestorf's time, an issue that is of much relevance in a survey of Mestorf's work. She was a live example of the fact that ideal is not always congruent with reality. A light on her life, career and context in a gender perspective, would have added further dimensions to an already multifaceted picture. A discussion in this vein would have thrown light on the fact that male and female roles and categories were subjected to blurriness and negotiaton also in a time with a strictly dichotomist ideal of gender as male/female. A gender perspective is in this case to be understood as a definition of gender that is dynamic and gives space for the analyses of changing gender identity throughout life. But gender does not change by itself, the construction and flexibility of gender, are as much related to the individual's self image, and agency as to norms, expectations, social and cultural capital, to habitus in general. Gender encompasses individual dialogues and negotiations with social and material surroundings, and intersects with other social processes, such as class, ethnicity and geography (dif-

ferent aspects of the discussion, e.g. Sofaer Derevenskied. 2000; Strassburg 2000; Sørensen 2000; World Archaeology 2000; de los Reyes & Mulinari 2005 all with references).

It would thus be interesting to introduce to an analysis of Mestorf's life and work a concept of "gender journey", which is a projection of the more well known "class journey". This would invite to ask questions about Mestorf's gender constructions in her life and career stages: as a girl in an upper middle class intellectual family, in girl's school, as a governess and ladies' companion, as a traveller, as a female autodidact working herself into a professional, and public life and establishing herself as an expert and authority. Through a longer period of her life, Mestorf lead the same kind of professional life as her male colleagues, but without full access to its benefits. She also made her 12-hours working days supposedly like most of her male colleagues. Similarly to most of her male colleagues, she also, in all probability, did not have many home and family duties after work. But she embroidered, and by one of her biographers Mestorf was defined as an expert in fine embroidery, of both old and contemporary style (Lichtwark 1905).

To sum up on gender then, Johanna Mestorf represents in many aspects another gender construction than most women of her time, with many parallels to male gender constructions. It would be possible to discuss Johanna Mestorf as an actor in an in-between-

discourse concerning constructions of gender. This was a stance needed in her time in order to strengthen women's position in society at large. A further analysis of this specific discourse, in a gender conscious theoretical stance, would, indeed have been of interest.

The anthology gives us a glimpse of the most important issues relevant to the understanding of Johanna Mestorf and her professional life. We get the impression that her works have pioneering character, which is also of relevance to our present archaeological discourses. But there are also a few more important issues that are not explicated in the book. On this occasion, I will make further comments concerning the *reception history* of Johanna Mestorf work that can be discussed in many aspects. An important one among them is the question of Mestorf's contribution to the discussion on the Danish *Single Grave Culture* (Mestorf 1889; 1892; 1899). This specific discourse is excellently summarised and analysed by Norwegian archaeologist Hilde Rigmor Amundsen. She discusses Mestorf's position in the question of the Danish Single Grave Culture, on which she held an opinion deviating from the immigration model established by Sophus Müller. Amundsen states that Mestorf opened a debate on Müller's model, although quite implicit, which was ignored by her colleagues, as her article was never responded to. Her approach was rather far from Müller's. Mestorf proposed an internal development of the Single Grave Culture, and

her discussion included the Stone Age settlements in the area (Amundsen 1991: 53ff; 1995: 122ff). Her understanding of the Single Grave Culture differed from Müller's on several points, and this would have been a strong reason for why her conclusion was more or less ignored to the advantage of interpretation of her Danish colleagues.

Comments on the structure of the book

Concerning the subtitle of the book, *Werk und Wirkung*, it is difficult to make a direct translation into English of the word *Wirkung*. In German it has at least three different meanings, namely result, effect, consequence - and, according to this fact, I am inclined to think that this choice of subtitle has been consciously made by the editors. Mestorf's work gave results in more than one sense, and it also had effect on German archaeology and archaeology at large. The division of the book into several parts and themes seems to me a good idea, as it makes it easier to overlook. Style and layout is good. Most papers are written in German, only one of them in English. All of the papers do however have an English Summary. References are substantial and extensive throughout the whole book. Gender representation of authors, is rather even, and scholars outside of Germany are represented, although a range of scholars from other countries could have been added, e.g. from France, Austria, Switzerland, and Norway, to mention a few places in which archive material is present.

When it comes to illustrations, I would have liked many more of them in the book. Not least a substantial paper like Dagmar Unverhau's would have substantially gained by the guidance of some good illustrations, as it, despite its excellence, feels a bit compact. A choice of the additional pictures of more or less known scholars mentioned in the book would add to the value of the publication. This concerns e.g. Virchow, Nilsson, and Rydh. On the other hand, efforts have been made to get hold of good photographs, and some of the authors, like Koch (pp. 243 ff), have themselves taken some of the photos used. Wehrgartner (pp. 267 ff) and Springer have found some excellent photos of different constellations of people and milieus. Illustrations of find materials with which Mestorf worked, e.g. silver hoards are presented to some extent. Copy proofs of museum catalogues and letters are illuminating and bring the reader a step closer to Mestorf and her museum vaults as well as to her collaborators. Extensive text citations from letters and antiquarian acts have the same effect. Fischer's paper is illustrated by quoting a propaganda leaflet (p. 52) against women as intellectuals, typical for the gender ideology of the early 1900's. Some authors, like Johnsen & Welinder, took care to present information in tables and lists, illustrating i.a. the number of Mestorf's publications in different areas in a time perspective, as well as an overview of her correspondence with a choice of people, and of her membership in different associations.

The cover of the book is neat, and presents a photograph of Mestorf in her younger days, dressed in a contemporary women's dress with one of the fibulas she once was given, and which later on were passed on further to younger generations of women in archaeology via the Danish Sophus Müller family. Mestorf is sitting at a table covered with papers, and decorated with a vase of flowers (fig 1). It is a classical style portrait of a learned person - and still it is a little bit more relaxed. It would have been interesting to know its occasion. The photo on the cover is a contrast to the photo of Mestorf on the frontispiece, the

latter one being an official portrait of the Director and Professor of Archaeology in Kiel, and one can still admire it during a visit in the library of the Archaeological Department, Kiel University. In the 1980's I joined a group of Lundensian postgraduates visiting Professor Michael Müller-Wille's seminar in Kiel. The department library was also our refectory, and a colleague from Kiel, dining next to me pointed at Mestorf's portrait with pride. There are a few more portraits of Mestorf known, one of them, in the Landesmuseum Schleswig-Holstein, is painted by Dora Arndt-Raschid and shows a middleaged

Fig 1. The picture shows the cover of the anthology, presenting Johanna Mestorf as a young woman. Reproduced with kind permission from Waxmann Verlag.

Mestorf (www.kn-online.de/html/dauer/lok/hochschulen/hochschuleiten/010921/c-Mestorf_ART.htm).

Mestorf got her portrait painted, and this might say something about her self-confidence too.

A general discussion of the Mestorf anthology

”Eine Dame zwischen 500 Herren” is the 4th volume in the series *Frauen - Forschung - Archäologie*. The professional women’s association *Netzwerk Archäologisch arbeitende Frauen* stands behind the series. The network was initiated in the 1990’s, and it is active through a periodical (*Rundbrief Archäologisch Arbeitende Frauen*; <http://www.femark.de>), and through the edition of earlier symposium books, i.a. *”Vom Knochenmann zur Menschenfrau”* (Karlisch et al eds 1996).

The division of the Mestorf anthology is thematic. The authors lead us through moments of Johanna Mestorf’s life and present the settings in which she grew up, was educated and was working. The authors scrutinise biographical issues of her life, the spectrum of her scientific work and introduce us to some of her female colleagues, their scholarship and their circumstances. The Mestorf anthology builds mainly on two categories of sources. Firstly, it is for a great part built on new research into archive acts. The work on which the contributions of the book rest, is therefore in many ways sheer pioneer

work, and as such of special importance. Most of the sources to Johanna Mestorf’s life and career, archive materials in Germany and abroad, seem to be known. But not all of the sources are analysed and problematised in all possible aspects, and acts are lacking on parts of her life, such as on her education and on more family related aspects. Unverhau sought actively for material on this context of Mestorf’s life, but it seems to be lost or destroyed (Unverhau’s paper p. 117).

Secondly, the book is built on surveys, analyses and discussions of Mestorf’s published works. Throughout the book, the stress is put all the time on Johanna Mestorf’s scholarly work within archaeology, heritage, as well as in ethnology and popular writings.

All papers are well written and communicate important aspects of the Mestorf era. However, I would like to mention Unverhau’s paper specifically. It is outstanding in its methodological strengths, and it also throws light on many critical moments in Mestorf’s career, analyse them in as many aspects as possible, and tries to ’squeeze’ some more information out of the sometimes scanty sources.

In comparison, I would like to say a few words on Andresen’s paper. The paper is good as far as it gives us a review on extensive part of Mestorf’s professional task, as Andresen discusses her important role as a public educator. But if the aim is to outline Mestorf’s work as a professional prehistorian, it is far from sufficient to take one’s

point of departure in the periodical "Die Heimat" as Andresen does. What Andresen states about Mestorf's way of writing a narrative of continuity in social conditions, family life and gender roles from prehistory to her own present time, is not to be questioned. This was a common way of looking at social circumstances, and not least on gender, until the 1970's, and sometimes it still is. However, to discuss Mestorf as prehistorian exclusively on the basis of her articles published in "Die Heimat" is unacceptable and deserves critique. One should, indeed, first consider her scientific works! The headline of Andresen's paper is therefore not in correspondence with its contents, a point commented on by the participants of the symposium as well (cf. Andresen's paper Note 1).

Summary

Unverhau found it difficult to write a biography of Mestorf, as there are so many blank spots in it. Anyway, she has got quite a result out of it. As for me, I found it difficult to write a plain review of the Mestorf anthology due to rather the opposite situation. There are still so many issues to be discussed and to be enlarged upon in the life and work of Johanna Mestorf. Therefore, I felt like writing a more extensive article instead of a review.

The present article has given an outline of the book, as well as it has focused on some of the questions raised and emphasised by the individual authors. Furthermore, some additional topics

were considered in my discussion.

In sum, this anthology is a great endeavour and presents many new aspects of Mestorf's life and career, as well as it lead us more deeply into many of the already well known issues of her work. But this is not a book exclusively on Mestorf. It is also a book about German and European archaeology in general at the turn of the 19th century, and a book about women's way to education and to an academic position in Prussia. An anthology will anyway give us only an overview of the highlights. What strikes me is that there is still so much more to be researched on in Mestorf's life. Still more studies are needed in order to reach deeper understanding of Mestorf's life, career, and general social and intellectual context. This is to say that I would wish to read a monographic biography of Mestorf, which would consider her settings, her contemporaries and aftermaths, contemporary social and intellectual environment, and which would proceed with further analyses of all possible issues related to her *reception history*, and her work's *Wirkungsgeschichte*. Such complete biography could follow the problematisation that Unverhau has started in her contribution to the Mestorf anthology, and in her few preceding papers (Unverhau's paper with references).

I have also pointed out that gender should have been more problematised in relation to Mestorf's life and context. This would be of interest in order to give an impression of how complex

and dynamic gender constructs and processes are.

As for the formal aspects of the book, the order of the papers seems logic. Illustrations are good, but far from abundant. It is an important book and certainly it would have reached many more readers if it had been written in English.

My general conclusion is however, that the anthology *"Eine Dame zwischen 500 Herren. Johanna Mestorf - Werk und Wirkung"* is an attention grabbing, well written, well edited and well layouted book that through its many points of departure has the capacity of gaining interest in a wide circle of archaeologists and other scholars interested in one or several of Johanna Mestorf's aspects of scholar-ship. Johanna Mestorf was certainly a distinguished scholar of her time and she certainly deserves a multi faceted anthology like this.

Acknowledgement

This paper is dedicated to the memory of a dear colleague, cand.mag. Barbro Johnsen, who devoted much work to Johanna Mestorf's letters. Consequently, I would also thank Professor Stig Welinder for the benefit of making a box full of Barbro's copies of Mestorf letters my personal heirloom.

Many thanks to Raimond Thörn for commenting on an earlier draft of the paper, and to Magdalena Naum and an anonymous referee for useful comments, as well as for proof reading my English.

Tove Hjørungdal is a reader/associate professor at the Dept. of Archaeology, Gothenburg University. Contact with author: Dept. of Archaeology, Gothenburg University, Box 200; SE-405 30 Gothenburg, tove.hjorungdal@archaeology.gu.se

References

- Amundsen, H. R. 1991. *Teori og data i et forskningshistorisk perspektiv. Jysk enkeltgravskultur fra 1880-åra til 1990-åra*. Avhandling for magistergrad i nordisk arkeologi IAKN Det historisk-filosofiske fakultet Universitetet i Oslo.
- Amundsen, H. R. 1995. *Forskningshistorie og populærlitteratur i et feministisk perspektiv. Viking LVIII*
- Andree, C. 1976. *Rudolf Virchow als Prähistoriker. Bd 2, Briefe Virchows und seiner Zeitgenossen*.
- Delos Reyes, P. & Mulinari, D. 2005. *Interseksjonalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*.
- Jessen, W. 1901. Dr. phil. Wilhelm Splieth. Kustos am Museum Vaterländischer Altertümer bei der Universität Kiel (am 10. Februar 1901 in Meran). *Die Heimat, No. 5*
- Johnsen, B. 1997. Sverige. Kvinnofrågans nuvarande ståndpunkt i Sverige. Kommentar. In: Johnsen, B. & Welinder, S. (eds) *Gender och arkeologi*.

- Karlisch, S. M., Kästner, S., Mertens E.-M. (eds.). 1997. *Vom Knochenmann zur Menschenfrau. Feministische Theorie und archäologische Praxis.*
- Kossinna, G. 1917. Käte Rieken. *Mannus* 9
- Lichtwark, A. 1905 (2nd ed.). *Eine Sommerfahrt auf der Yacht Hamburg.*
- Mestof, J. 1870. Ueber den Standpunkt der „Frauenfrage“ in Schweden. *Magazin für die Literatur des Auslandes*
- Mestof, J. 1889. Steinaltergräber unter Bodenniveau und ohne Steinkammer. *Zeitschrift für Ethnologie*
- Mestof, J. 1892. Aus dem Steinalter. A. Gräber ohne Steinkammer unter Bodenniveau. B. Wohnstätten. *Mittheilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein. Fünftes Heft*
- Mestof, J. 1899. Steinaltergräber. *Mittheilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein. Zwölftes Heft*
- *Nationalencyclopedien 1990; No 1*
- Olsen, B. 1991. Kjelmøyfunnenes (virknings)historie og arkeologi. *Viking LIV*
- Rakow, P. J. 1986. Friedrich Lisch (1801-1883) - Geheimer Archivrat und bürgerliche Forscherpersönlichkeit. *Rostocker Wissenschaftshistorische Manuskripte 13*
- Regnéll, G. 1983. Förord. *Sven Nilsson. En lärd i 1800-talets Lund.* Studier utgivna av Kungl Fysiografiska sällskapet i Lund under redaktion av Gerhard Regnéll
- *Rundbrief Archäologisch Arbeitende Frauen.*
- Sass, J. 1904. Splieth, Andreas Hermann Wilhelm. *Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog* 6
- Schwantes, G. 1983. Frühe Jahre eines Urgeschichtsforschers (1881-1914). *Offa-Ergänzungs-Reihe Band 7*
- Soafer Derevenski, J. (ed). 2000. *Children and Material Culture.*
- Strassburg, J. 2000. *Shamanic shadows: one hundred generations of undead subversion in Southern Scandinavia 7000-4000 BC.* Stockholm Studies in Archaeology 20.
- Sørensen, M. L. S. 2000. *Gender Archaeology.*
- Tenbruck, F. H. 1990. Die kulturellen Grundlagen der Gesellschaft. Der Fall der Moderne. *World Archaeology Vol. 31(3).*

Electronic sites:

- www.kn-online.de/htm/dauer/lok/hochschulen/ hochschulseiten/010921/c-Mestorf_ART.htm
- <http://www.femark.de>

Arkeologi som populärkultur

Recension av Cornelius Holtorfs bok "From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture"

Bodil Petersson

Abstract

A review of Cornelius Holtorf's book *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture* published by AltaMira Press 2005.

Arkeologin och populärkulturen

Vad betyder egentligen underjorden för mig? Jag tycker det är ganska egenomligt att jag inte tidigare har ställt mig frågan, ändå har jag befunnit mig inom arkeologins sfär i femton år. Det är först när jag läser ett tankeväckande avsnitt i Cornelius Holtorfs senaste bok, *From Stonehenge to Las Vegas – Archaeology as Popular Culture* (Holtorf 2005), som tanken slår mig. Frågan om underjorden är en detalj, men ändå belyser den hur boken fungerar. Genom en rad väl valda exempel uppnås en inspirerande skildring av arkeologins roll idag. Bokens syfte är

att omdefiniera arkeologin. Med tyngdpunkt på arkeologins betydelse idag, framhåller författaren att *arkeologi är populärkultur*.

Bokens 160 sidor är fördelade på nio kapitel som enligt författaren snarare ska ses som en horisontell kedja av resonemang än som ett skiktvis framgrävande och friläggande av sanningar (s. 19). Kapitlen är i genomsnitt 15-20 sidor med en avvikelse, det tredje kapitlet om arkeologen i fält som är på hela 41 sidor. Språket flyter lätt och smidigt, det är varierat och begripligt men inte förenklat. Illustrationerna är många och väl valda, de består främst

av fotografier och teckningar i svart-vitt. Boken är försedd med index, vilket är en god hjälp för läsaren som vill återvända till något resonemang eller fenomen.

Teser spikas, inte 95 men väl 12, och de framhävs visuellt genom särskilda rutor insatta i texten boken igenom. Genom att teserna framhävs går inte poängerna förlorade. Teserna kan hela tiden hållas i minnet och läsaren kan följa resonemangen och vända tillbaka till tidigare länkar i kedjan. I slutkapitlet görs en summering av tesernas essens. Det är befriande att ta del av ett budskap på detta tydliga vis. Sedan krävs naturligtvis en genomläsning av hela boken för att förstå djupet i poängerna, som framgår genom den rika exemplifieringen.

Några teman i boken känns igen från Holtorfs tidigare produktion (arkeologin och populärkulturen, tingens livshistorier, autenticitetens betydelse) men boken är ett nytt, konsekvent genomfört sätt att tackla vad arkeologi kan vara. Målgrupp för boken är såväl utbildade arkeologer som alla andra som anser sig vara arkeologer (jfr Holtorf s. 160 "If archaeology is popular culture, then we are all archaeologists") eller har ett intresse för det förflutna och vill fördjupa sig i vad detta intresse kan tänkas bero på.

Den första tesen presenteras i det första kapitlet, *Archaeology as Popular Culture*, nämligen att den viktiga frågan om minne är varför människor

minns det förflutna på ett särskilt sätt vid en viss tid. Tesen utgår ifrån att all arkeologi är produktion av minne. Det förflutna skapas och skapas om i sin samtid, och därmed skiftar föreställningen om det förflutna från tid till annan. Holtorf menar att det förflutna i nuet är av större intresse än vad dagens vetenskap egentligen kan säga om det förflutna (s. 6). Han går vidare med att ifrågasätta akademiens tolkningsföreträdare, eftersom allt ändå ytterst handlar om det förflutna i nuet. Det förflutna är en konstruktion i sin samtid och hänger därför inte samman med någon egentlig kunskap om det förflutna (s. 8). Att se arkeologin som populärkultur innebär en förändring i synsätt som inte har som mål att överbrygga relationen mellan det förflutna och nuet (eftersom allt som sägs om det förflutna ändå utgår ifrån samtidens förutsättningar). I stället är syftet att överbrygga klyftan mellan akademi och populärkultur (s. 14).

Den andra tesen går ut på att arkeologi främst handlar om vår egen kultur just nu. I vår självreflekterande tid har det blivit allt vanligare att såväl historiker som arkeologer argumenterar för att all historia används för olika syften. Detta kallas ibland "historiebruk" (jfr Aronsson 2004). Jag tror att många forskare därför följer med ett steg på Holtorfs väg genom att erkänna att historien används utifrån nuets behov, men kanske värjer sig inför tanken att nuets behov har den största betydelsen. Arkeologin framträder i boken som mer eller mindre

meningslös som vetenskap men desto mer meningsfull som upprätthållare av vår relation till det förflutna.

Jag tror personligen att idén att arkeologi är populärkultur är hållbar i vår tid och gäller en stor del av, men inte all, arkeologi. Längre tillbaka i tiden har det definitivt inte funnits lika mycket populärkulturellt gångbar arkeologi att förhålla sig till. Därmed är även själva idén om arkeologi som populärkultur också en produkt av sin tid.

Underjordens mysterier

Det andra kapitlet, *Below the Surface*, rymmer reflektioner kring vår kulturella uppfattning och metaforiska användning av kategorierna uppe och nere, som påverkar oss i språkbruk och tänkande. Avsnittet är förträffligt på engelska, där resonemang kring ord och uttryck som anspelar på "under-" blir översättbara (under-stand, pin down, go to the bottom of things). Beskrivningen visar beroendet av tankegångar om under och över. Idén är att vi inte kan kontrollera det som finns under jorden/i underjorden (s. 19ff.). Samtidigt kan jag inte låta bli att fundera på att vi lever med flygplan som kraschar i skyskrapor, förödande tsunamivågor, orkaner som ödelägger gigantiska städer, meteoriter som förutspås kollidera med jorden, allt detta "från ovan" så att säga. På sitt sätt kan ibland det jordiska och underjordiska rentav framstå som mer

gripbart och hanterligt jämfört med detta överjordiska obehag.

Vad är det då som händer där under ytan? "It seems that the point is never to find an answer but to keep the mystery alive and continue the search" (s. 24). Detta stämmer väl överens med genren arkeologiska dokumentärer, där mysteriet kring det förflutna ska bestå, inte förklaras. Det handlar om att försöka hitta ett ändlöst mysterium att berätta om, igen och igen. I andra kapitlet formuleras den tredje tesen, nämligen att arkeologi handlar om att söka och finna skatter under mark (s. 26). Själva grävandet är en stark metafor i många sammanhang, och arkeologin blir i sig en metafor som används ofta. Journalister gräver för att finna sanningen. Detektiver, som Agatha Christies Hercule Poirot, gräver efter lösningar på mordgåtor. Och filosofen Michel Foucault, väl känd för sin bok *The Archaeology of Knowledge*, använder arkeologin som metafor för sin undersökning (s. 34).

Initiationsriter och farlig arkeologi

I det tredje kapitlet, *The Archaeologist in the Field*, som också visar sig vara bokens absolut längsta, framträder glädjen i att spegla den egna verksamheten. I andra arkeologiska sammanhang dyker detta ofta upp som beskrivningar av arkeologin som metod. I den här boken framhävs hur arkeologen, i mötet mellan akademi och

gegga, måste genomgå initiationsriter för att bli arkeolog. Dessa riter är ofta strapatser präglade av stora svårigheter och fysiska umbäranden. Det visar sig att flera tidiga arkeologer har militära erfarenheter (s. 40), och militärer är kända för att härda ut under svåra omständigheter. Genom ett citat av Alfred Kidder (1949) presenteras också ett par typiska bilder av (manliga) arkeologer, den ene med hår på bröstet – arkeologen som äventyrare och hjälte, den andre med hår på hakan – den respekterade forskaren (s. 40). Holtorf konstaterar, att arkeologen är en populär huvudperson såväl i filmer och tv som i dataspel. Ofta är arkeologen hjälte – för det mesta maskulin, eller åtminstone utrustad med vissa maskulina drag – men även skurkar till arkeologer förekommer ganska rikligt (s. 42).

Den fjärde tesen är, att arkeologi i fält handlar om att göra upptäckter under svåra förhållanden på exotiska platser. Kapitlet beskriver flera exempel på spektakulära arkeologierfarenheter på verkligt exotisk grund. Turligt nog nämner Holtorf även den mer vardagliga arkeologins vurm för ”svåra omständigheter” såsom regn, sol, hetta, kyla, högt upp, långt bort, och i krig. Annars skulle nog yrkesverksamma arkeologer i den dagliga praktiska verksamheten ha vissa svårigheter att känna igen sig i denna tes.

Arkeologiberättelserna kryddas ofta med historier om förbannelser knutna till upptäckter av stora skatter. Farliga krafter väcks till liv och frigörs vid arkeologens undersökning. Idag kopp-

las det till en kolonial attityd som straffas på detta sätt, de övernaturliga krafterna slår till i samband med gravunderökningar och plundring av gravar (s. 51).

Det förflutnas detektiver

I det fjärde kapitlet, *Interpreting Traces*, presenteras den femte tesen, som går ut på att arkeologen är det förflutnas detektiv. Holtorf visar på de många faktiska beröringspunkterna mellan arkeologi och kriminologi, med provtagning, analyser och ansiktsrekonstruktion. Forensisk arkeologi nämns också, där arkeologin får omedelbar och nyttig användning i vår tid för att lösa mord i stor och liten skala (s. 62).

Den sjätte tesen följer naturligt av resonemangen, nämligen att processen att göra arkeologi är viktigare än arkeologins resultat. Här blir bokens kärna, att arkeologi är populärkultur, tydlig. Jämförelser görs med konstnärlig utövning som diskuterar och ifrågasätter materiella spårs betydelse. Flera exempel där konstnärer gör studier av materiell kultur med ett urval de finner (o)intressant blir lite av en skrattspegel för den arkeologiska metodens giltighet (s. 65ff.). Slutsatsen blir att såväl konstnären som arkeologen i själva verket producerar kommentarer till ”the past in the present” och inte någon utsaga om det förflutna i sig (s. 77). Exempelen med konstnärernas arkeologiska ansatser gör mig övertygad om arkeologins totala beroende av uttolkarens för-

förståelse, där arkeologens tolkning på intet sätt kan sägas gå före någon annans.

Livshistorier

I det femte kapitlet om *Past Meanings* utvecklas resonemang om de förflutna tingens och monumentens "livshistorier" och att arkeologer många gånger menar att dessa liv är över när tingen eller monumenten anses slutligen deponerade av användarna. Men istället visar det sig, att varje ting bär på en ändlös och ständigt pågående historia. Holtorf menar att historien för ett ting försätter så länge vi kan observera tingen och berätta – ständigt nya – historier om dem. Därav följer den sjunde tesen: betydelserna hos arkeologiska platser och ting har alltid varit föränderliga och kan inte fixeras. Exemplet med neolitiska stenyxor är väl valt: vilken period tillhör de, egentligen? De återanvänds på många olika sätt under olika perioder ända fram till idag. Yxornas livshistorier leder in i vår tid och vidare in i framtiden (s. 81f.). Arkeologin blir till en berättelse som aldrig kan ta slut.

Monumentalitet

I det sjätte kapitlet, *Contemporaneous Meanings*, skildras hur människor gör arkeologiska monument begripliga i efterföljande tider och hur de (åter)använder monumenten. Monumentaliteten refererar till just storleken: det är ofta stora stenar, megaliter, som blir föremål för en monumenta-

lisering (93f.). De stora stenarna blir viktiga referenspunkter i landskapet, de vördas och vårdas, samtidigt som de ibland profaneras genom att användas som "pinkestenar" av hundar på promenad (s. 95).

En intressant iakttagelse är den ordning som tycks krävas kring ett forntida monument: på en sådan plats ska det vara ordning och reda, klippt gräs, bänkar att sitta på, sopkärl att slänga avfallet i: "...no decay must be visible in any form." (s. 98). Det känns paradoxalt, men är ändå lätt att känna igen från besök på platser där det finns officiellt erkända och vårdade lämningar från det förflutna.

På detta följer den åttonde tesen att arkeologiska platser betyder många olika saker för olika människor, och att alla betydelser är lika viktiga. Anekdoten om konstnären som hade som sitt personliga projekt att smälta samman med en rest sten (s. 100f.) belyser denna tes mycket väl. Det är inte en gång för alla fastslaget att ett monument har en viss betydelse, det är betraktaren som ger monumentet dess betydelse, och uppenbarligen är spännvidden stor. Men vad får då detta varierande meningsinnehåll för konsekvenser? Vad betyder de materiella spårens autenticitet egentligen? (s. 111)

Autenticitet

I det sjunde kapitlet, *Authenticity*, lyfts en rad begrepp fram som känns användbara: *perceived pastness* är ett. Här

görs en jämförelse med placebo-effekten inom medicinen, att ”känslan av äkthet” upprätthåller upplevelsen av det äkta (s. 118). Här finns också exemplet med konstnären Klaus Heid som skapade och ställde ut en arkeologisk kultur som han kallade Khuzakulturen. När pressen avslöjade kulturen som bedrägeri, försvarade konstnären sitt agerande med att hans ”suggestofictitious method” faktiskt ger oss ledtrådar till oss själva och varifrån vi kommer. Autentiska artefakter (som Heid alltså inte visade upp men kanske ändå?) är en konsekvens av vår särskilda uppskattning av förflutna kulturer (s 118).

Med den nionde tesen framhåller Holtorf att autenticiteten beror på betraktarens sammanhang. Med exemplet regalskeppet Vasa, som idag efter en omfattande konservering mest består av polyetylenglykol, visar Holtorf att den betraktade ytans betydelse är avgörande. Och om autenticitet är yta, vad får det då för konsekvenser för vad autenticitet egentligen kan sägas vara (s. 119)? Upplevelsen av förflutenhet beror lika mycket på de värden som samtiden tillmäter spåren, som på vad som verkligen finns kvar från det förflutna (s. 124).

Andra begrepp och uttryck som tydligt ringar in vad det handlar om är *prehistoricness*, *scientific flair and realism*, *patina of truth*. Exempel visar hur det förflutna är till salu som kopior, men inte vilka kopior som helst.

De benämns istället ”äkta” kopior, eller ”autentiska” kopior (s. 125). De reproducerade tingen blir till en intressant och ändamålsenlig mix av nytt och gammalt. Och som kulturellt mer betydelsefullt än den egentliga åldern på en plats eller ett ting är den ”upplevda förflutenhet” (*perceived pastness*), dvs. hur platsen eller tinget förmedlar det förflutna. Ålder, aura och autenticitet är inga neutrala egenskaper, de är beroende av sitt sammanhang, sin tid (s. 127). Hela tiden pågår en omförhandling och en manipulation för att få de arkeologiska spåren att framstå på ett visst sätt. Spåren framträder därmed faktiskt som ytterst förnyelsebara genom att berättelserna om dem, och även själva tingen i sig, hela tiden formuleras på nytt.

Förnyelsebart förflutet

Med diskussionen om autenticitet i bagaget är det tydligt hur autenticitet och förflutenhet konstrueras i sin samtid. Vi har alltså inte att göra med några inneboende egenskaper som relaterar sig till ålder och äkthet. Allt handlar om hur vi iscensätter och uppfattar det förflutna.

Kan då spåren av det förflutna någonsin ta slut? I det åttonde kapitlet om *The Past as a Renewable Resource* menar Holtorf, att det förflutnas spår inte alls riskerar att försvinna, eftersom vi i vår tid har sett en närmast

otrolig explosion av fyndplatser från det förflutna. Svårigheten blir istället att ta hand om alla dessa spår.

Den tionde tesen formuleras sålunda: ”Det förflutna omformas i varje samtid och är därför en förnyelsebar resurs”. En relevant parallell som lyfts fram är fascinationen inför utrotningshotade djur, där själva medvetenheten om att djuren är hotade gör att de drar till sig mänskligt engagemang (s. 133f.). Detsamma tycks gälla för kulturarvet: är det hotat, finns ett starkt incitament för att omhänderta och rädda det.

En poäng är att det inte alls är säkert att de framtidens människor som vi ofta anser oss bevara det förflutna för, över huvud taget är intresserade av allt detta dokumenterade förflutna. De kanske vill något helt annat. Skulle det däremot inte finnas ett överflöd av dokumenterad forntid, dvs. skulle det förflutna vara ”hotat” på ett eller annat sätt, så är det möjligt att respekten för och längtan efter det (för)svunna blir större. Det sällsynta tycks värderas högre än det vardagliga som finns i överflöd (s. 135). Tanken är värd att tänkas, även om historien hittills tycks visa att det alltid har funnits ett grundläggande intresse för historien som aldrig försvinner helt, även om det försvagas i perioder.

Boken tillhandahåller en rad begrepp, författaren lånar ord och uttryck från andra som har tänkt kring liknande

fenomen. Uttrycken ringar in vad det är vi gör med det förflutna och upplevelsen av *pastness*/förflutenhet. Ett sådant begrepp är *quasifications* som betyder att uppleva det andra eller annorlunda men med en säker rot i nuet och det moderna livets alla tryggheter (s. 140). Uttrycket lånas från sociologerna Alan Beadsworth och Alan Bryman och syftar, som jag förstår det, på tematiserade upplevelser i iscensatta omgivningar, exempelvis temaparker. Ett annat uttryck är *emotional realism*, som går ut på att upplevelsen av autenticitet stöds av själva längtan efter äkthet, och hjälper till att få personen i fråga att uppleva autenticitet (s. 140). Det intressanta är att det inte handlar om medvetna bedrägerier utan istället om en sorts iscensatta suggestioner.

Holtorfs konklusion blir, att arkeologins värde i populärkulturen inte huvudsakligen ligger i de forskningsresultat som genereras utan istället i hur ämnet kan kopplas till en upplevelse av förflutenhet och till själva utövandet av arkeologi (s. 144).

Så kan man vända på frågan: vari ligger värdet av populärkulturen för arkeologin? Jag tror inte på möjligheten av ett konsekvent och genomgående byte av perspektiv för all arkeologi. Det beror på att all arkeologi inte är populärkultur. Det betyder inte att arkeologin inte är sin samtid. Kanske är samtiden en rymligare utgångspunkt än just populärkulturen. All

arkeologi är i högsta grad beroende av den omgivande kulturen, populär eller ej, som tydligt formar ämnets förutsättningar.

Att samla antikviteter är idag etiskt sett mer eller mindre en otillbörlighet för den professionella arkeologen, men det kan i ett mänskligt perspektiv anknyta till allas vår innersta längtan att få känna på, rentav äga något vi värderar som gammalt eller autentiskt i någon mening. Själva innehavet av en illegal bit förflutet blir till ett slags civil olydnad gentemot den professionella kulturmiljövårdens principiella inställning till det heliga kulturarvet (s. 147). Till samlandet som fenomen knyts den elfte tesen, att ibland kan mycket uppnås genom effektiv förstörelse av en gammal plats. Att samla utgör en av alla användningar av kulturarv. Genom samlandet kan vi få tillgång till det förflutna. Istället för att se det som något fel och upprörande, kan vi se samlandet, både det lagliga och det olagliga, som ett uttryck för ett av alla i grunden positiva sätt att närma sig det förflutna. Kapitlets budskap blir, att den arkeologiska kulturmiljövården aktivt bör arbeta för att förnya det förflutna i vår tid istället för att bevara, konservera och lagra (s. 148).

Arkeologins lockelse

I det nionde kapitlet, *Archaeo-appeal*, om arkeologins lockelse, gör Holtorf en bred jämförelse med fenomenet zoologiska parker. Människor som går

på zoo kan uppleva en magi kring mötet med djur, och denna magi översätts till den magi som kan uppstå när människor möter arkeologer, det förflutnas medier. Den tolfte och sista tesen blir: arkeologins magi utgörs av att uppleva arkeologins praktik och att föreställa sig det förflutna. Det är utövandet av arkeologi kombinerat med föreställningen om hur det förflutna kan ha varit som konstituerar grunden för arkeologin. Bokens betydelsebärande slutsats är den, att det förflutna alltid är en produkt av sin samtid, det förflutna råkar inte bara finnas och upptäckas där utan är just en produkt av den. Men detta gör inte det förflutna mindre betydelsefullt för oss idag (s. 158).

Resultatet av argumentationen blir att arkeologen, vilken skepnad han eller hon än har, kan kasta av sig sin roll som moralens väktare och slippa alla bojor av moralkoder och regler. Det är tillåtet att vara forntidsälskare driven av spänning och entusiasm inför lustfylld arkeologi här och nu, istället för att tyngd av ansvar dokumentera och beforska ett tragiskt bortvittrande arv från det förflutna som ständigt blir bara mindre och mindre och mindre...

Teserna

Var för sig framstår teserna ibland som väl enkla och kanske även redan kända. Men tillsammans utgör de betydelsebärande indicier som syftar

till att förklara rimligheten i att påstå att arkeologi är populärkultur. Holtorf använder sig själv av detektivrollen när han sammanför ledtrådar utifrån en rad olika infallsvinklar för att belysa ett fenomen. För att besvara frågan om arkeologins roll idag krävs en metod som har just diskussionen och de många och goda exemplen som utgångspunkt. Det blir till slut bokens helhet som överraskar. Tesernas relativa förenklingar löses upp och visar sig ingå i ett betydligt större sammanhang.

kultur känns möjligen lite snäv. Delar av dagens arkeologi går helt enkelt inte att pressa in under beteckningen populärkultur, även om en ansenlig del är just populärkultur och har ett mycket stort inflytande på föreställningarna om både ämnet och det förflutna. Men i sammanhanget har nog frågan mindre betydelse, eftersom det intressanta – som jag ser det – är om det är det förflutna eller samtiden som speglas genom arkeologin, och där är jag efter läsningen av boken än mer övertygad om att det är samtiden.

Arkeologin är sin samtid

Holtorf övertygar med sina väl valda exempel om att all arkeologi är sin samtid. Avgränsningen till populär-

Bodil Petersson är fil dr, forskare och vik. lektor vid Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Bodil.Petersson@ark.lu.se

Referenser

- Aronsson, Peter 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*.
- Holtorf, Cornelius 2005. *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture*.

HENRIK KLACKENBERG

Mynt, myntfynd och ekonomi i Danmark 1241-1340

Henrik Klackenberg

Abstract

A review of Keld Grinder-Hansen's dissertation Kongemaktens krise - det danske møntevæsen 1241-1340, published by Museum Tusulanums Forlag 2000.

Inledning

En medeltidsarkeolog verksam i Skåne stöter snart på de för högmedeltiden så karakteristiska s. k. borgarkrigsmynten - starkt kopparhaltiga, ofta svarta och illa präglade. Termen borgarkrigsmynt har, trots att den innehåller en osmält översättning av danskans ord för inbördeskrig, fått fotfäste bland svenska arkeologer och numismatiker. Detta för medeltidsforskarna lika viktiga som svårbearbetade numismatiska källmaterial har Keld Grinder-Hansen tagit sig an i den doktorsavhandling han försvarade 1996 och publicerade 2000. Författaren är historiker och boken resultatet av hans verksamhet som doktorandstipendiat vid Den kgl. Mønt- og Medaillesamling i Köpenhamn. Bakgrunden som både historiker och numismatiker framgår tydligt av boken, genom att författaren förmår att lika väl behandla övergripande

ekonomisk-historiska frågor som enskilda mynttypers egenheter. En sådan bredd är önskvärd, men ganska sällsynt i numismatiska arbeten. Keld Grinder-Hansen har tidigare genom arbetet med *Danmarks Middelalderlige Skatter* förvärvat en stor förtrogenhet med periodens numismatiska källmaterial.

Avhandlingens överordnade syfte är att göra en analys av den myntbaserade ekonomin och myntcirkulationen i Danmark under det turbulenta århundradet 1241 - 1340. Inom denna ram är det tre ämnen som behandlas: myntens roll och organisering i den danska samhällsekonomin, utvecklingen av den generella myntcirkulationen i Danmark under denna period och slutligen en jämförelse av förloppet i landets olika regioner. Analysen baseras till stor del på det skriftliga källmaterialet, men med den

givna begränsningen att detta endast undantagsvis belyser myntbruk på den lokala nivån. För att kunna genomföra de regionala analyserna av myntbruket i lokalsamhället har det därför varit nödvändigt att utnyttja det omfattande myntfyndsmaterialet. På detta sätt placerar sig Grinder-Hansen i vad han kallar den grå zonen mellan ekonom-historikernas och numismatikernas traditionella arbetsfält.

"Kongemagtens kris"

Avhandlingen är disponerad i fem sinsemellan rätt olikartade kapitel. I det första kapitlet behandlas medeltidens ekonomibegrepp, varvid författaren ansluter sig till den ekonomisk-antropologiska skolan, vilket innebär att han avfärdar den moderna ekonomins begrepp. Istället betonas det medeltida samhällets "annorlundahet" och de konsekvenser det får för synen på ekonomins roll. Den ekonomiska antropologiens begrepp rörande samhällsekonomiska fördelningsprinciper, handelsformer och betalningsmedel presenteras. Innebörden av begreppen penningekonomi och monetarisering diskuteras också.

Kapitel 2 "Danmarks møntbaserede økonomi i perioden 1241 - ca. 1340" kan läsas självständigt såsom en översikt av den danska samhällsekonomi och myntväsendet under den aktuella perioden. Avsnittet är huvudsakligen baserat på det tryckta, skriftliga källmaterialet, främst *Diplomatarium Danicum* och den excerpering av mynthistoriska uppgifter som under

en lång tid fortlöpande publicerats i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* och 1989 av Jørgen Steen Jensen givits ut i en samlad volym. Här finns många viktiga iakttagelser som är av betydelse för förståelsen av myntväsendets utveckling även i de nordiska grannländerna. En sådan är de skriftliga beläggen för ett system med *renovatio monetae*. Intressant är också den diskussion som förs om det feodala myntväsendet. Grinder-Hansen avfärdar tanken på att kalla det danska myntväsendet under denna period för feodalt efter att ha analyserat flera olika fenomen som av Sture Bolin med flera ansetts konstituera ett feodalt myntväsen: förlänning av myntningsrätten, förekomsten av monopolmynt samt en regelbundet återkommande tvångsinväxling. Författaren lanserar istället begreppet *proprietært myntväsen*, som han med hänvisning till ägandets betydelse och synen på myntningen som furstens personliga egendom anser vara en bättre beteckning på det medeltida myntväsendet upp till 1300-talet. För egen del anser jag att feodal myntning är en term som skall förbehållas de fall där det kan konstateras att den regalrättsligt grundade myntningsrätten har förlänats eller på annat sätt förvärvats av någon annan än kungamakten. I Danmarks fall finns det i så fall flera exempel på feodal myntning under medeltiden.

I kapitel 3 "Møntfund som kilde till Danmarks økonomiske historie i perioden 1241 - ca. 1340" går författaren i närmkamp med det numismatiska källmaterialet, dvs de ca. 600 mynt-

typer som präglades under den aktuella perioden. Detta är avhandlingens hårda kärna där Grinder-Hansen först gör en forskningsöversikt och därefter redogör för de klassifikationsprinciper som ligger till grund för den nya gruppering av mynttyperna som han gör. Kapitlet innehåller också en principiellt viktig diskussion av hur myntfynd skall klassificeras och tolkas samt en redogörelse för datainsamlingens och analysens principer. Haubergs grundläggande arbete från 1885 utgör fortfarande stommen i klassificeringen av mynttyperna, men för Grinder-Hansens analys har ett betydligt större myntfyndsmaterial stått till förfogande: 8051 mynt fördelade på ett stort antal fyndplatser inom gränserna för dagens Danmark; även myntfynd från de numera svenska och tyska delarna av medeltidens Danmark beaktas i diskussionen. Dessa mynt är samtliga s k *enkeltfund*, dvs de har under medeltiden tappats eller deponerats vart och ett för sig och sedermera beroende på fyndomständigheterna blivit kategoriserade som *strömont*, *kirkegulsmont*, *detektormont* eller *udgravningmont*. Till denna kärna fogas i analysen också de 65 myntskatter om sammanlagt 141 057 mynt som härrör från denna period. Myntskatterna är sedan 1992 föredömligt publicerade i *Danmarks Middelalderlige Skatter* och därför lätt tillgängliga för forskaren.

I sin nya klassificering av de s k borgarkrigsmynten delar Grinder-Hansen in materialet i tio decennielånga perioder från 1241 till 1340 och varje mynttyp knyts till en viss myntort.

Mynttypernas attribuering till olika myntorter gjordes av Hauberg framför allt utifrån förekomst i fynden. Författaren håller fast vid denna metod, men han har ett betydligt större empiriskt underlag att utgå från. Till fromma för läsaren och för den praktiska användningen av boken finns också längst bak en konkordans mellan Mansfeld-Büllners myntteckningar från 1887 och den nya klassificering som Grinder-Hansen lanserar. Med hänsyn till att "MB"-referenser är allmänt förekommande i den numismatiska litteraturen är en sådan lättillgänglig konkordans en välgärning.

I kapitel 4 "Møntomløbet i Danmark 1241- ca.1340" presenteras så slutligen undersökningens huvudresultat i stapeldiagram och procentsatser. Vi får en statistisk och kronologisk redogörelse för var de mynt är präglade som cirkulerade i olika delar av medeltidens Danmark, som i detta sammanhang är uppdelat i sex regioner: Skåne, Bornholm, Själland, Fyn, Nørrejylland och Sønderjylland. I analysen framträder tydliga monetära regioner där det lokala myntet dominerar cirkulationen. Särskilt påtagligt är det i Skåne där de i Lund präglade mynten utgör 87 % av alla regionens *enkeltfund* under hela undersökningstiden. Dominansen för Lundamynten är total - de utgör inte under någon tioårsperiod färre än 66 % av helheten, ofta mer än 90 %. Roskildemynten utgör i Skåne som mest ca 20 %, oftast betydligt mindre. Mynt från de jylländska myntorterna är fåtaliga i de skånska fynden. Många andra statis-

tiska uppgifter deras tolkning presenteras, men det skulle leda för långt att här ta fram ytterligare exempel. Efter som det mycket speciella myntfyndet från Tårnborg, som genom blotta sin volym (3871 mynt från den aktuella perioden) skulle förrycka statistiken, har detta avslutningsvis givits en egen utförlig presentation av fyndförhållanden och historisk kontext. Ett flerårigt arbete med metall-detektorer på denna kungligt kontrollerade handelsplats vid Stora Bält har givit ett enastående källmaterial för en analys av myntcirkulationen på Själland. Den statistiska behandlingen av materialet visar en god överensstämmelse vad gäller myntcirkulationen med de resultat som vunnits genom att bearbeta de övriga fynden från Själland.

I ett avslutande kapitel summeras avhandlingens resultat; där vävs också de historiska och numismatiska delarna ihop till en helhet. Kungamaktens kris från Erik Plogpenning till Christoffer II:s regeringstid beskrivs här i form av en kontinuerligt ökande produktion av allt värdelösare mynt och en allt mer förlorad kontroll över myntväsendet.

Avslutning

I *Kongemagtens kris* visar författaren en vilja och förmåga att utnyttja det numismatiska källmaterialet i en ekonomisk-historisk diskussion, vilket är berömvärt. Förtjänstfull är även diskussionen om olika typer av myntfynd och deras källvärde samt inte minst författarens nya kronologiska och geografiska gruppering av den danska myntningen under perioden 1241 till 1340. Avhandlingen har genom sin ekonomisk-historiska ansats intresse för en vida större läsekrets än de danska numismatikerna. Det är avslutningsvis bara att beklaga att det inte fanns utrymme för en fortsättning för Keld Grinder-Hansen i den danska numismatiska världen - han är nu chef för Dansk Skolemuseum.

Henrik Klackenbergs är Fil. Dr i medeltidsarkeologi och verksam som stats heraldiker på Riksarkivet.

Recensionen är tidigare publicerad i *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1/2004.

LIV NILSSON STUTZ

Äntligen!!

Bredd och djup om arkeologi och etik från en svensk horisont.

Liv Nilsson Stutz

Abstract

Review of an anthology *Swedish Archaeologists on Ethics*, Håkan Karlsson (eds), Bricoleur Press, 2004.

Swedish Archaeologists on Ethics är en viktig bok. Det är nästan märkvärdigt att en sådan volym trycks först 2004 eftersom diskussionerna om etik i många år varit en del av svensk arkeologi. Bokens syfte, som uttalas tydligt i de inledande kapitlen, är att samla bidrag från arkeologer verksamma i Sverige, kring frågor om arkeologins och arkeologers moraliska och etiska ansvar i dagens samhälle. De sammanlagt 19 bidragen (inkl. inledningskapitlet) spänner över ett brett fält av ämnen som utbildning, förståelse och ifrågasättande, ursprungsbefolkningar och svensk arkeologi utomlands, kulturarv, plundring, behandlingen av de döda, samt samhälle och politik. Flera av dessa diskussioner har länge funnits på den disciplinära agendan, medan andra fått mindre utrymme (t ex en etisk granskning av arkeologundervisningen, vilket påpekas av Stig

Welinder). En stor förtjänst i boken är en kombination av olika utgångspunkter och ansatser, vilket bidrar till att skapa både djup och bredd. Teoretiska reflektioner kring arkeologins roll och ansvar som en form av intern diskussion (Johan Hegardt, Håkan Karlsson, Kristina Jennbert) blandas med reflektioner som stammar från en konkret situation i mötet mellan arkeologisk forskning och "Den Andre". Ibland, som i Anna Källéns välskrivna text, får denna diskussion ett tydligt personligt anslag som konkretiserar de emotionella och intellektuella dimensionerna av arkeologiskt arbete och etiska överväganden. Många andra texter präglas också av ett personligt uttryck, t ex Inger Zachrissons bidrag som ger uttryck för ett politiskt engagemang och ett juridiskt patos då hon diskuterar problematiken av arkeologin som bricka i ett

juridiskt och politiskt spel, och Anders Kaliffs kapitel som beskriver utgrävningen av gravar, inte bara som ett vetenskapligt arbete, utan också som ett känsloladdat möte med en individ från det förflutna, och med vår egen mortalitet. Denna pendling mellan personlig ton och akademisk text, mellan teoretisk reflektion och konkreta situationer är berikande, och bidrar till intrycket av ett integrerat arkeologiskt kollektiv med skiftande utgångspunkter samlade kring en gemensam diskussion. Det är en imponerande bredd i bidragen och förutsättningarna för att denna bok skall bli en klassiker inom svensk arkeologiundervisning är både mycket goda och i högsta grad välförtjänta. Bokens pedagogiska potential understryks ytterligare av bidragens stundom provocerande innehåll. Welinder hävdar t ex att det största problemet inom svensk arkeologiutbildning är favoritism och att det finns en grundläggande motsättning mellan etik och utbildningspolitik. Karlsson menar att upprättandet av etiska koder sker på bekostnad av personligt moraliskt ansvar och därför borde undvikas, något Noel Broadbents artikel tydligt tar ställning emot, då den understryker betydelsen av just etiska riktlinjer. Zachrisson hävdar att svensk arkeologi, liksom det svenska samhället i stort, på ett grundläggande plan inte förmår att inkludera ett mångkulturellt perspektiv, varken i studiet av det förflutna eller i dagens samhälle. Artiklar som dessa är goda utgångspunkter för vidare diskussion i föreläsningssalar såväl som i kafferum och på konferenser.

Jag välkomnar boken. Förutom den bredd som finns i bidragen karaktäriseras boken av ett gränsöverskridande av teoretiska barriärer. Karlsson uttrycker tydligt att han ser den mognad av debatten om etik som utmärker dagens arkeologi, som en frukt av såväl processuella som postprocessuella bidrag. Att överskrida dessa gränser är välgörande och det förtjänar att uppmärksammas. Men samtidigt lämnar projektet i sig mig delvis frågande. Varför *Swedish Archaeologists on Ethics*? Varför betona det svenska, och publicera på engelska? Finns det något typiskt svenskt som är så genomgående för denna bok, som uppenbarligen är tänkt för en internationell marknad, att det måste framgå av titeln? Karlsson motiverar titeln i sitt inledningskapitel. Boken skall vara ett sätt att visa att arkeologer också utanför den dominerande angloamerikanska sfären, kan ge värdefulla bidrag till den arkeologiska diskussionen - inte minst inom området etik. Som kontrast till de dominerande diskurserna framhåller Karlsson det svenska perspektivet, som enligt honom karaktäriseras av ett tolerant och icke-aggressivt diskussionsklimat, ett gränsöverskridande mellan processualism och postprocessualism, en känsla för demokrati, och en viss grad av, vad han kallar, "svensk blyghet". Kanske är det så att svensk arkeologi har en tendens att undvika konflikter, och att detta i en del fall (dock inte alltid!) kan främja dialog. Men nog är det olyckligt att generalisera kring det nationella kynnet... En risk med att generalisera allt för mycket om vad som karaktäriserar svensk arkeologi och svenska arkeologer är att

LIV NILSSON STUTZ

man förmodligen omedvetet bidrar till att reproducera bilden av svensk arkeologi som ett nationellt projekt, snarare än att se svenska arkeologer som habila aktörer på den internationella akademiska arenan med nätverk och intressen bortom Sveriges gränser. Jag tror också, liksom Karlsson, att svensk arkeologi har mycket att bidra med till den internationella debatten kring etik. Den diskussion som idag domineras av post-kolonial arkeologi, som t ex i Nordamerika, har mycket att vinna på att kompletteras med de erfarenheter en post-nationalistisk arkeologi som den svenska, kan erbjuda. Våra grundläggande värderingar är troligen mycket lika, men vår historia har skapat olika förutsättningar för var vi ser möjligheter och risker i hur kulturarvet brukas av arkeologer och icke-arkeologer i olika samhällspolitiska kontexter. Här kan bl a den svenska erfarenheten bidra till debatten genom ett kompletterande och delvis utomstående perspektiv.

Slutligen är då frågan: Kommer boken att läsas av de engelskspråkiga arkeologerna som man så gärna vill nå ut till? Jag hoppas verkligen det. Tonen i boken som helhet, och de individuella artiklarnas ofta höga kvalitet utgör ett spännande, inspirerande och värdefullt bidrag till diskussionen om etik och om arkeologins roll i samhället. Kommer de att finna något typiskt svenskt i det de läser? Inte vet jag. Kanske det är lättare för en utomstående läsare att avgöra den saken.

Liv Nilsson Stutz, verksam vid Lunds universitet och f n gästforskare vid University of Michigan, USA.

Hantverk på den medeltida landsbygden - konferensrapport från Ruralia VI

Emma Bentz, Anna Lagerstedt & Eva Svensson

Abstract

Short summary of the sixth Ruralia conference in Hungary, September 2005, discussing arts and crafts in medieval rural environments.

Nätverket Ruralia - kort historik

Sedan 1995 arrangeras konferenser vartannat år inom ramen för nätverket Ruralias verksamhet. Fokus ligger på frågor som berör den medeltida landsbygdens lämningar, där de kronologiska ramarna motsvaras av den kontinentala definitionen av medeltiden. Detta innebär att det vi i Sverige betecknar som mellersta och yngre järnålder också omfattas i studierna. Under de senare konferenserna har det även blivit tydligt att lämningar från historisk tid har sin plats i detta sammanhang. Arkeologiska undersökningar utgör en utgångspunkt för diskussionerna, men perspektivet är tvärvetenskapligt med starka inslag av historia, kulturgeografi och etnologi. Den första konferensen ägde rum i Prag 1995. Då behandlades den medeltida landsbygdsforskningens ställning och utseende i deltagarnas hemländer i syftet att skapa en överblick över forskningsfältets konturer i Europas

olika hörn (Fridrich et al 1996). Andra ämnen som sedan dess behandlats på konferenser har berört sociala och ekonomiska aspekter på den medeltida landsbygden (1997) och bosättningsformer och bebyggelsemönster (1999) (Fridrich et al 1998; Klápště 2000). År 2001 samlades konferensdeltagare i Tyskland för att diskutera det medeltida huset, med fokus på dess konstruktion och funktioner (Bentz 2001; Klápště 2002). För två år sedan var temat water management, som närmast kan översättas med vattenförsörjning och -hantering, på den medeltida landsbygden (Klápště 2005). Eftersom samtliga möten har resulterat i konferenspublikationer föreligger en rad introduktioner till de diskuterade ämnesområdena, som alla ger bra och aktuella översikter till hur de respektive ämnena behandlas i Europas olika delar. Nätverket Ruralias värde ligger främst i dess funk-

tion som mötesplats för forskare med ett gemensamt intresse för den medeltida landsbygdens lämningar - ett annars ofta förbisett forskningsområde - där konferenserna utgör viktiga internationella mötespunkter för såväl äldre som yngre forskare. Ytterligare information kring nätverkets sammansättning, konferenser och publikationer finns på den, i nuläget tyvärr inte helt uppdaterade, hemsidan <http://www.arup.cas.cz/ruralia/index.htm>.

Årets konferens

Under åtta dagars tid, mellan den 22 och 29 september 2005, möttes runt femtio konferensdeltagare i Szentendre-Dobogókő i Ungern för att diskutera olika aspekter på hantverk på den medeltida landsbygden ("Ruralia VI. Arts and Crafts in Medieval Rural Environments"), vilket var temat för årets konferens. Deltagarna kom från Europas alla hörn, men med en tyngdpunkt på representanter från Nord- och Centraleuropa. Den svenska delegationen utgjordes av de tre författarna till denna text.

Konferensöppningen var förlagd till Ungerns största friluftsmuseum Szabadtéri Néprajzi Múzeum, beläget strax utanför staden Szentendre norr om Budapest. Arbetet med att här presentera byggnader från Ungerns olika regioner påbörjades först på 1960-talet - trots att det finns en lång etnologisk forskningstradition i landet - med bland annat svenska Skansen som förebild. Som kuriosita kan det tilläggas att denna koppling till Skan-

sen är tydlig också i det ungerska språket, där ordet Skanzen betyder just friluftsmuseum och som därför utgör den vardagliga beteckningen på museet i Szentendre. Fortfarande idag pågår arbetet med att arrangera och presentera byggnader från sammanlagt nio ungerska regioner. Önskar man skapa sig en snabb orientering i den ungerska landsbygdens arkitektur kan ett besök på den informativa och tillika engelskspråkiga hemsidan <http://www.sznem.hu> rekommenderas.

Dagarna efter invigningen var fyllda med föredrag. Konferensens begränsade storlek gjorde att parallella sessioner saknades, vilket var ett bra utgångsläge för såväl föredragshållare som åhörare. Mer problematiskt var det dock med de tre officiella konferensspråken engelska, tyska och franska. Denna språkväxling kom att leda till vissa fluktuationer i åhörarnas intresse och närvaro. Utöver renodlade föredrag fanns det även en poster-session, där mestadels yngre forskare presenterade pågående avhandlingsprojekt.

Föredragsteman och innehåll

Konferensens övergripande tema var, som nämnts ovan, hantverk på den medeltida landsbygden. Bredden i ämnet möjliggjorde flera olika kategorier av inlägg, men redan efter en snabb titt i programmet kunde man urskilja primärt tre kategorier av föredrag. Hantverk i utmarksområden utgjorde ett första större block, tätt följt av traditionella presentationer av

materialkategorier i olika regioner och fallstudier med tyngdpunkt på hantverkslämningar. Nedan återges ett axplock av de drygt trettio föredrag som hölls under konferensveckan.

Järnframställning och kolproduktion var två framträdande exempel på hantverk i icke-urbana miljöer, något som i hög grad bidrog till att perspektiv på landskap och utmarker kom i fokus under konferensveckan. Kolningsgrop och kolmila hörde i själva verket till de vanligaste orden på konferensen! Kanske hade detta en del av sin förklaring i det relativt höga antalet skandinaviska deltagare? En av dessa var Lars Erik Narmo från Norge, som presenterade resultat från inventeringar och undersökningar av järnframställningslokaler belägna i utmarkerna i sydöstra Norges skogsområden. I dessa områden hade blåsterjärn producerats i stor skala under tidig medeltid för avsalu. Enligt Narmo hängde den intensiva järnproduktionen samman med en kraftig bebyggelseexpansion. De nya gårdarna hade ofta sämre jordbruksförutsättningar, och järnproduktion blev därför ett sätt att möjliggöra dessa gårdars försörjning. En annan föredragshållare som diskuterade järnframställning och blåstringsmetoder var Jürg Tauber från Schweiz, som gav en fyllig presentation av nyare undersökningar av järnframställningslokaler i Juraområdet. Flera av de presenterade järnframställningslokalerna var mycket omfattande, och det förekom exempel på långa rader av ugnar som 'klättrade' nedför bergssidorna. Det gick enligt Tauber emel-

lertid inte att klarlägga vilka järnproducenterna hade varit, eller hur produktionen hade varit organiserad.

Två helt olika perspektiv på, och sätt att arbeta med, kolning presenterades av Bert Groenewoudt från Holland respektive James Bond (just det - men det här var originalversionen) från England. Groenewoudt redovisade en mängd kolningsgropar som hittats i samband med utgrävningar av boplatser från framför allt vår järnålder. Utifrån kolningsgroparna diskuterade han användandet av träd och skog som resurs, och makten över dessa i ett samhälleligt perspektiv. James Bond, däremot, utgick från kolbottnar i landskapet, av vilka en hel del hade identifierats med hjälp av flygfotografering. Även om de inte var daterade fanns det flera faktorer som talade för att det var fråga om medeltida kolmilor, något som kunde verka förvånande eftersom det var fråga om runda kolbottnar - alltså lämningar efter resmilor. I Norden brukar runda kolbottnar ha eftermedeltida dateringar (även om enstaka dateringar till medeltid föreligger), medan de få medeltida lämningar efter milor som har undersökts har varit rektangulära rester efter liggmilor. James Bond hade även gjort etnologiska och experimentella studier av kolning.

Om man lämnar utmarken och dess invånarens olika näringsfång för att istället diskutera några av de föredrag som fokuserade på enskilda hantverk och därmed förknippade materialkategorier kan Niall Bradys föredrag om jordbruksredskap på Irland näm-

nas. Brady menade att man i traditionella studier av jordbrukets utveckling på det medeltida Irland stöttat sig primärt på historiska och paleoekologiska studier, medan man endast i sällsynta fall behandlat den materiella kulturen mer ingående. Genom detta förfarande har man förbisett den medeltida landsbygdens dynamik och föränderlighet, och Brady pläderade för mer ingående studier av primärt redskap som kan knytas till plöjning och malning. Michael Potterton, även han från Irland, gav en översikt över ben- och hornhantverk i landsbygdsmiljöer på ön, där stora mängder material kommit fram som en följd av den enorma expansion som den irländska exploateringsarkeologin upplevt sedan 1990-talet. Som ett tillägg skall nämnas att såväl Brady som Potterton ingår i ett större forskningsprojekt kring den medeltida landsbygden på Irland. Projektet ingår det så kallade Discovery Programme, en statlig satsning på arkeologisk forskning på Irland (mer information om de olika projekten finner man på <http://www.discoveryprogramme.ie>).

Bland materialpresentationerna förekom även en handfull föredrag som fokuserade på keramikproduktion och godsformer. Alan Vince från Storbritannien diskuterade keramikproduktion och -användning i norra England (Yorkshire) från 500-talet upp till 1200-talet, där materialet bland annat kom från York och de numera klassiska byundersökningarna i Wharram Percy. En av föredragshållarens slutsatser var att bruket av keramik var begränsat i stora delar av

regionen under de studerade århundradena, enligt Vince en iakttagelse som kan bidra till ny förståelse av bosättningsmönster i norra England. Götz Alper höll ett föredrag som fokuserade på produktionsorter för keramik i södra Niedersachsen och norra Hessen, ett arbete han utfört tillsammans med Sonja König. Ett imponerande antal keramikugnar har undersökts i samband med exploateringsundersökningar och genom studier av dessa i kombination med bebyggelsepåspår kan man diskutera keramikproduktionens påverkan på bebyggelsemönstret. König och Alper drog slutsatsen att produktionsorterna karaktäriserades av en viss mobilitet, något som primärt förefaller ha varit en konsekvens av att man önskade bosätta sig så nära lertäkterna som möjligt. Irene Baug från Norge diskuterade produktionen av malstenar, kvarnstenar och stenkors utifrån stenbrotten och produktionsspåren i Hyllestad, där hon även berörde frågor kring hantverkets organisation. Även Stephen Moorhouse från England diskuterade olika aspekter på stembrytning, primärt utifrån exempel från Yorkshire. Ytterligare hantverkskategorier som behandlades var glasframställning (Kinga Tarcsay), textilhantverk med exempel från Finland (Heini Kirjavainen) samt produktion av ugnskakel i Ungerns olika regioner (Tibor Sabján).

Utöver de föredrag som fokuserade på en utvald materialkategori gavs exempel på ett antal fallstudier. Anna Lagerstedt talade om sina undersökningar i Ängersjö, där hon fokuserade

på utmarksbrukets sociala organisation snarare än de enskilda hantverken. Jouni Taivainen från Finland presenterade resultat från de arkeologiska undersökningarna i byn Retula, belägen drygt 10 mil norr om Helsingfors. Taivainen kunde konstatera att kunskapen om hantverket i byn är högst begränsad, ett förhållande som kan sägas gälla för Finland som helhet. Dansken Per Orla Thomsen diskuterade metallhantverk med exempel från södra Fyn och Gudme-Lundeborg, och hade tveklöst konferensens läckraste fynd att visa upp i sin powerpointpresentation! Ytterligare ett föredrag som behandlade material från Skandinavien var Natascha Mehlers översikt över hantverk på Island. I ett ännu inte avslutat projekt söker hon diskutera frågor kring hur övergången mellan vikingatid och medeltid återspeglas i fyndmaterialet, eventuella regionala skillnader i hantverket mellan öns olika delar och vilket inflytande tillgången på importföremål hade för den inhemska hantverksutvecklingen. Utöver de skandinaviska fallstudierna kan undersökningarna i den ungerska byn Ete nämnas. Márta Vizi från museet i Skekszárd undersökte 1998 den medeltida marknadsplatsen, där merparten av fyndmaterialet bestod av keramik och metallföremål. Här kan speciellt ett processionskors och en järndepå nämnas. Vid tidigare undersökningar på 1930-talet dokumenterades brännugnar och ett stort antal ugnskakel samt formar till dessa, en materialkategori som ökat i mängd efter de yngre undersökningarna. Ett andra ungerskt bidrag levererades av konfe-

rensens huvudansvarige, Miklós Takács från ungerska Vetenskapsakademien, som utöver frågor kring logistik och teknik dessutom lyckades hålla ett föredrag som behandlade hantverk på den ungerska landsbygden under 900-1200-talet (Árpádentid). Istvan Feld tog över efter Takács och talade om det senmedeltida hantverket i bymiljö i Ungern.

Ett mindre antal föredrag kan inte så självklart tillskrivas de tre huvudkategorierna ovan. Jonathan Finchs föredrag, uppläst av Mark Gardiner, var ett av konferensens mer spännande bidrag och behandlade hantverksymboler (saxar, hammare, tänger) på engelska stenkors under 1100-1400-talen. Finch menar att förekomsten av dessa symboler på en materialkategori som vanligen associeras med högre samhällskikt utmanar den traditionella tolkningen av hantverket som lågstatusarbete. Eva Svensson talade om bönder (och deras hantverk) som aktörer på en marknad med en egen produktion avsedd för avsalu, och inte bara för det egna hushållet. Bondens hantverk har annars hittills uppfattas som avsedd för det egna hushållet och dess självförsörjning, en bild som skapats utifrån skriftliga källor och historieämnet. Detta har sedan också blivit den rådande bilden inom medeltidsarkeologin. Eva Svensson sökte i sitt föredrag modifiera denna bild utifrån exempel från marginalområden där järnprodukter, päls och horn utgjort viktiga handelsvaror i ett handelsystem som bönderna varit viktiga aktörer i. Ytterligare ett föredrag som inte direkt kan kopplas till de övriga

föredragsgrupperna var fransmannen André Bazzanas arbete om medeltida keramik tillverkning, som diskuterades utifrån etnoarkeologiska jämförelser av olika tillverkningstraditioner i Marocko. Föredraget framfördes av Jean-Michel Poisson.

Ett kvardröjande intryck efter de intensiva konferensdagarna var att man egentligen i väldigt ringa grad diskuterade och problematiserade grundläggande begrepp som "hantverk" eller hantverkets sociala organisation (t ex relationen mellan hantverkare och bönder), istället rörde det sig ofta om visserligen välgjorda materialpresentationer, men det var sällan man tog steget utanför det egna materialet för att dra några mer långtgående eller djärva slutsatser. Det var totalt sett få föredrag som uppvisade mer teoretiska ansatser eller helhetsgrepp. Ett annat intryck var att landskapsperspektivet var välrepresenterat, där merparten av föredragen fokuserade på större regioner och dess innehåll snarare än att man utgick från renodlade bygrävningar. En sista viktig aspekt var att tiden efter medeltiden, och till och med ganska sena tidsperioder, belystes väl.

Exkursioner

Föredragen varvades under veckan med halv- och heldagsexkursioner. Den första utflykten förde oss till Ungerns norra delar och därmed norr om Budapest, i det område där Donau gör en skarp sväng och viker av rakt mot söder. Floden flyter här ige-

nom en smal dal som kantas av nationella minnesmärken, av vilka borganläggningen Visegrád kanske är det mest kända. Här residerade de ungerska kungarna under senmedeltiden, och ännu längre tillbaka i tiden utgjorde Visegrád en viktig romersk stöd-jepunkt i Romarikets gränsovmåne. Under exkursionen besökte vi även resterna av det kungliga palatset i Dömös, som anlades under 1000-talet och beboddes av medlemmar ur Árapaddynastin, som anses vara Ungerns äldsta kungasläkt. Idag är det framför allt den hårt restaurerade romanska kryptan som lockar besökare. Efter dessa turistiska highlights med fokus på slott, kungar och kyrkor hördes flera konferensdeltagare omtala dagen som en dag i "Royalias" tecken, istället för som tänkt "Ruralia"! Detta fokus på nationella minnesmärken kompenenserades delvis under de övriga exkursionerna, där vi bland annat besökte en tysk-ungersk forskningsgrävning i Szólád i Balatonregionen, där man frilagt ett mycket välbevarat langobardiskt gravfält. I skarp kontrast till detta arbete stod de storskaliga exploateringsgrävningarna i Zamárdi inför ett vägbygge, där vi möttes av stressade ungerska arkeologer i färd med att undersöka ett brett spektra av hantverkslämningar från många olika tidsperioder - en situation välbekant också för den svenska exploateringsarkeologen!

Man har i Ungern framför allt problem med rapporttid och dålig planering medan det finns pengar men ingen tid på dessa exploateringsundersökningar. I Ungern råder över-

Fig. 1. Världskulturarv i Ungern - bygatan i Hollókő. Byn upptogs på UNESCO:s världsarvslista år 1987.
Foto: Michael Schmaedecke.

lag ett starkt exploateringsstryck, något som också gäller medeltida och eftermedeltida lämningar. Den som är intresserad av ungersk medeltidsarkeologi, avseende såväl dess ämneshistorik som dess situation idag, rekommenderas att läsa valda delar ur *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millenium*, en utförlig *Stand der Dinge*-publikation utgiven år 2003 (Bartosiewicz *et al* 2003).

Byar blev det dock först i och med besöket i Hollókő (ca 50 km nordöst om Budapest, nära den slovakiska gränsen) under post-colloquia exkursionen (fig. 1). Byn är sedan 1987 upptagen på UNESCO:s världsarvslista och är för övrigt den första byn i världen som fått denna utmärkelse. De närmare 70 husen som ingår

i världsarvet är uppradade utmed (allt för) pittoreska bygator och bakom fasaderna döljer sig allt som ofta souvenirbutiker. De byggnader besökaren ser idag uppfördes efter en brand år 1909, men deras utseende och byns struktur i övrigt har sina rötter i medeltiden. I byns västra utkant står en hårt restaurerad borg med sina rötter i 1200-talet. Sent på denna dag besökte vi staden Karcag, belägen i regionen Nagyunság, där vi utöver stadens museum bland annat också besökte ett välbevarat grophus från 1700-talet!

E BENTZ, A LAGERSTEDT & E SVENSSON

Avslutning

Under konferensveckan förmedlades också nyheten att nätverkets förre ordförande, Alan Aberg från Storbritannien, efterträds av Johnny De Meulemeester från Belgien. Aberg utsågs samtidigt till nätverkets förste hedersmedlem. Det preliminära temat för nästa konferens är "Marginal Landscapes", ett tema som också flera av årets föredrag hade kunnat passa in

på! Denna konferens, som är planerad till år 2007, kommer troligen att äga rum i Wales.

Artikelförfattarna är alla medeltidsarkeologer med intresse för olika aspekter på landsbygden och dess lämningar. Adresser: Emma.Bentz@ark.lu.se, Anna.Lagerstedt@spray.se, Eva.Svensson@ark.lu.se. Eva Svensson är kontaktperson för RURALIA i Sverige.

Litteratur

- Bentz, E. 2001. Rurality IV. Summering av en konferens med temat "The Rural House from the Migration Period to the Oldest Still Standing Buildings". *META 2001*:4.
- Fridrich, J, Klápště, J, Smetánka, Z, Sommer, P (red). 1998. *Rurality II. Conference Rurality II-Spa, 1st-7th September 1997*. Památky Archeologické. Supplementum 11.
- Klápště, J. (red). 1996. *Rurality II. Conference Rurality I-Prague, 8st-14th September 1995*. Památky Archeologické. Supplementum 5.
- Klápště, J (red). 2000. *Rurality III. Conference Rurality III-Maynooth, 3rd-9th September 1999*. Památky Archeologické. Supplementum 14.
- Klápště, J (red). 2002. *The Rural House. From the Migration Period to the Oldest Still Standing Buildings. Rurality IV, 8.-13. September 2001, Bad Bederkesa, Lower Saxony, Germany*. Památky Archeologické. Supplementum 15.
- Klápště, J (red). 2005. *Water management in medieval rural economy. Rurality V, 27e-2 octobre 2003, Lyon*. Památky Archeologické. Supplementum 17.
- Laszlovsky, J (red). 2003. *The Middle Ages and the Post-Medieval Period. Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*. Bartosiewicz, L et al (red), s. 347-413.